



БУДДИЗМ ЯК СВІТОВА РЕЛІГІЯ



Колесо вчення і священні газелі: символи буддизму

5.1. ПОНЯТТЯ СВІТОВОЇ РЕЛІГІЇ

У I тисячолітті до н.е. — I тисячолітті н.е. на зміну первісним і давнім етнічним і регіональним релігіям приходять світові релігії. Вони немов підбивають закономірний підсумок тисячолітньої релігійної еволюції людства. Це полягає в наступних основних моментах, що стосуються віровчення, культу і релігійної організації.

1. У світових релігіях у найбільш повному і завершеному вигляді присутній *монотеїзм*, уявлення про єдиного Бога як творця світу і законодавця людей.

2. *Остаточно складається єдина, цілісна система догматів віровчення*, серед яких провідне значення надається вченню про загробну віддачу. У достатньо розвинуті за часів національно-державних релігій (особливо в Давньому Єгипті та зороастризмі) уявлення про «інший світ» з появою світових релігій вплітається новий мотив — ідея тісного воскресіння й райського блаженства. Давні євреї, вавілоняни, греки і римляни уявляли собі потойбічний світ переважно як темне підземне царство, де бродять неприкаяні душі померлих, котрі без

своєї тілесної оболонки перетворилися на бліді примари своїх колишніх «Я». Натомість християнство вже безпосередньо обіцяє тілесне воскресіння: «Але дехто скаже: Як мертві воскреснуть? І в якім тілі прийдуть? Нерозумний, що ти сієш, те не оживе, як не вмере. І коли сієш, то сієш не тіло майбутнє, але голе зерно, яке трапиться, — пшениці або чого іншого, і Бог йому тіло дає, як захоче, і кожному зерняті тіло його» (1 Кор. 15:35—38), а іслам кілька розділів Корану немов спеціально присвячує опису тілесних втіх, що їх зазнаватимуть праведники у райському саду. На перший погляд, буддизм вбачає помертву долю людини в прямо протилежному — розчиненні в абсолютному спокої. Проте, з точки зору Сходу, з його традиційною перевагою внутрішнього світу людини над зовнішнім природним і соціальним світом, цей «духовний» варіант загробної віддяки є не менш привабливим, ніж варіант з «тілесною» віддякою для християн і мусульман. І це вже не кажучи про те, що під час «проміжних» перетвілень людина відповідно до своєї Карми, суми поганих і добрих справ у теперішньому і колишньому життях, може опинитись або на райських небесах, або в пекельних катівнях.

3. *Автономна громада як переважна форма релігійної організації на етапі етнічних і регіональних релігій змінюється більш централізованою і масштабною організацією — Церквою, що складається з мирян і священнослужителів.*

4. *Але головна особливість світових релігій, завдяки якій вони, власне, і одержали свою назву, полягає в їхньому наднаціональному характері.* Люди об'єднуються в релігійну організацію як одновірці, незалежно від національної, державної, мовної або соціальної приналежності. Ця характерна риса світових релігій тісно пов'язана з першою їхньою особливістю: віра в єдиного Бога якраз заснована на тому, що він є Богом для всіх людей.

Релігійна статистика стверджує, що на рубежі XX—XXI ст.ст. до числа послідовників світових релігій — буддизму, християнства й ісламу — відносить себе більше половини населення планети: кожен третій житель земної кулі є християнином, кожен шостий — мусульманином, а кожен вісімнадцятий — буддистом. З тих, хто залишається, 1,3 млрд людей можна вважати атеїстами (233 млн), або просто байдужими до релігії (більше 1 млрд); інші люди сповідають різні форми первісних і національно-державних релігій.

Відповідно може бути визначена і географія світових релігій. Християнство поширене в Європі й Америці (абсолютна більшість населення), в Африці. Очікується, що найближчими десятиліттями

відсоток християнського населення Латинської Америки і Європи дещо знизиться, а в Африці — значно зросте завдяки об'єднаним зусиллям християнських місіонерів усіх напрямів. В Азії триватиме процес християнізації Північної Кореї та Китаю, якому сприятиме прискорений індустріальний розвиток цих країн за західними зразками. Відновлює свої позиції християнство й у країнах Східної і Центральної Європи, де тривалий час панували комуністичні режими з атеїстичною ідеологією.

Іслам поширений на Близькому Сході й у Північній Африці (50% населення), а також у багатьох азіатських державах, об'єднуючи в цілому 20% населення цього континенту. Очікується, що у XXI ст. він зміцнить свої позиції по всіх континентах: у США і Канаді, Західній і Східній Європі, Середній Азії, Африці.

Першою зі світових релігій є буддизм. Тому доцільно саме з нього почати розгляд феномена світових релігій.

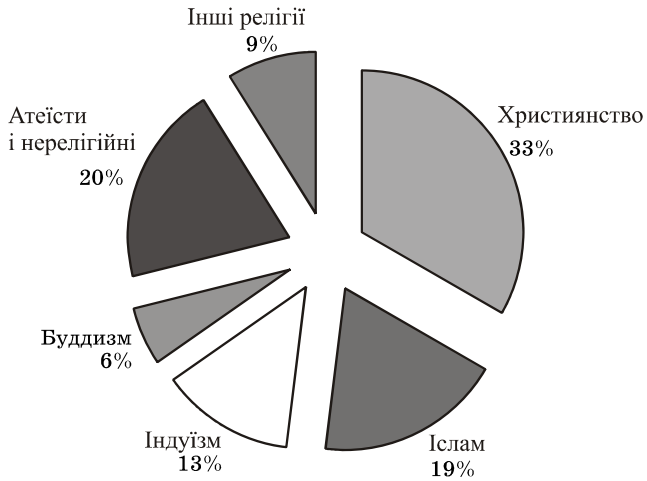
Основна зона поширення буддизму — країни Південної і Південно-Східної Азії. Вважається, що по усьому світі сповідають буддизм 360 млн чоловік. Більше всього буддистів у таких азіатських країнах: Китай (50—60 млн у самому Китаї, 20—25 млн етнічних китайців по всьому світі), Таїланд, Японія, М'янма, В'єтнам, Корея, Шрі-Ланка, Камбоджа, Тибет як автономна область Китаю, Лаос, Монголія й Бутан. У процентному відношенні за кількістю буддистів до загальної чисельності населення лідирують Таїланд (понад 90%), М'янма, Лаос, трохи відстає від них Шрі-Ланка (65—70%).

Разом з тим в останні сто років буддизм переживає не кращі часи у своїй історії, оскільки питома вага віруючих буддистів у загальній кількості жителів планети помітно зменшилася (з 7—8 до 5—6%).

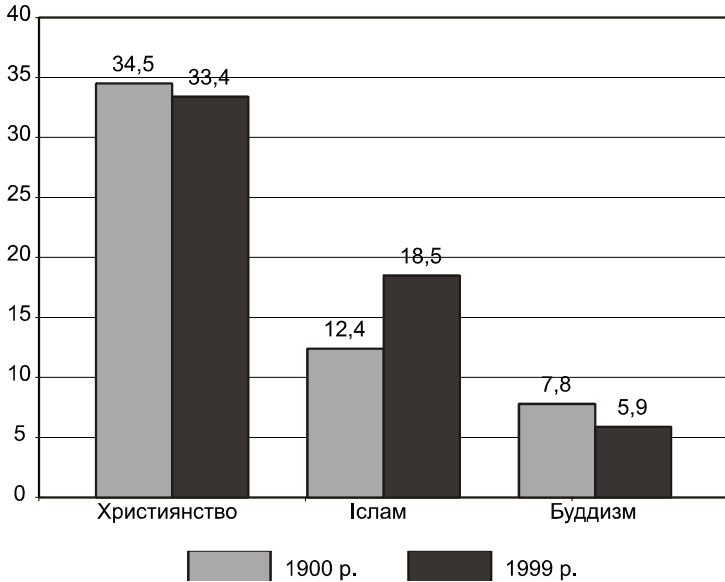
5.2. ЖИТТЯ ГАУТАМИ БУДДИ

Відправною точкою у розгляді буддизму для нас служитиме особа його засновника — Будди.

Треба сказати, що існують як міфічна, так і реальна біографія Будди. Однак сучасна наука мало що може сказати про його реальну біографію. Усі відомі життєписи Будди з'явилися не раніше перших сторіч нашої ери. Їхні укладачі спиралися не тільки на уривчасті відомості про нього з канонічних творів, що приписувалися самому «Просвітленому» або його учням, а й також використовували всілякі легенди і міфи, особливо «Розповіді про попередні переродження Буд-

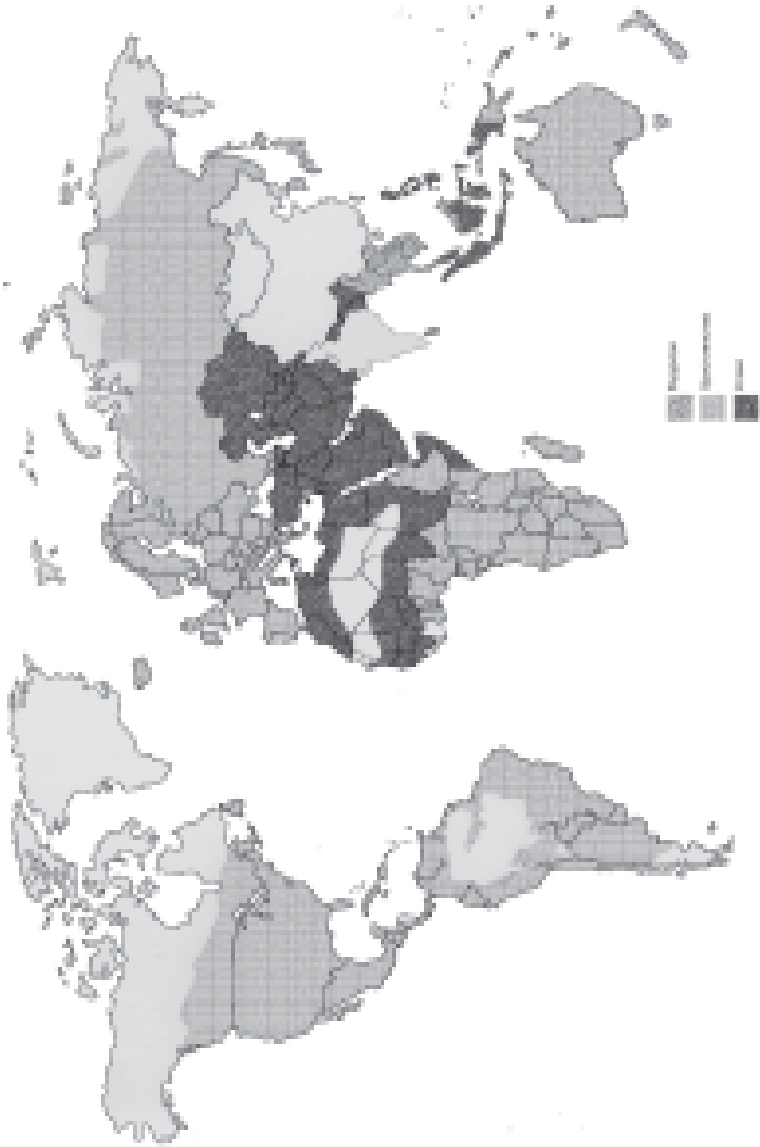


Конфесійна структура сучасного світу



Динаміка світових релігій у ХХ ст.

(у процентному відношенні до загальної чисельності населення Землі)



Сучасна географія світових релігій

ди» — *Джатаки*. Джатаки надзвичайно популярні в Індії й дотепер. Тому в розповіді про життя і проповідь Будди легенди й дійсність будуть і в нас тісно переплітатися.

Відповідно до міфологічної версії біографії основоположника буддизму, майбутній Будда перероджувався 550 разів і щоразу в новій подобі — від царя до пацюка. Перелік перероджень підкреслював непохитність дії закону переродження і рівних можливостей кожної людини. Нарешті, боги вирішили, що прийшов час Будді стати людиною і принести світло Істини іншим людям. Так і сталося. Будда сам обрав час, частину світу, місце, родину й ту, котра стане його матір'ю в останньому переродженні — дружину царя Шуддходани, правителя індійського князівства у місті Капілавасту.

Напередодні цієї події дружина царя на ім'я Майя побачила дивний сон: їй наснилося, що раптом з'явився білий слон і ввійшов у її правий бік. Мудреці потрактували її сон так: якщо в цариці народиться син і якщо він залишиться у світі, то буде царем царів, володарем усіх країн і народів, а якщо обере пустельництво, то стане Буддою і своїм вченням освітить весь світ. Цариця стала чекати народження сина, і коли настав час, вирушила в дім своїх батьків, щоб там народити дитину. Однак син народився в неї по дорозі, і народився він не звичайним шляхом, а вийшов з боку матері, коли вона стояла в гаю між двома квітучими віковими деревами, що схилили перед нею свої гілки, і самотійно зробив перших сім кроків.

Натомість вважається, що засновник буддизму — реальна історична особа, котра жила між VII—V ст. до н. е. Він відомий під різними іменами: **Сіддхартха** (особисте ім'я, санскр. — той, хто досяг мети), **Гаутама** (родове ім'я, що означає «той, хто походить з роду Готамів»), **Шак'ямуні** (букв. мудрець із племені шак'я), нарешті — **Будда** (санскр. Просвітлений). Офіційні роки його життя — 624—544 рр. до н. е. За іншою, науково більш обґрунтованою версією, Будда жив між 566—486 рр. до н. е.

Сіддхартха Гаутама належав до царюючого дому невеликого князівства Шак'я на Півночі Індії. Офіційне місце народження засновника буддизму розташоване у зараз занедбаному селищі Лумбіні із суцільно небуддійським населенням в 10 км від індійсько-непальського кордону. Мати його померла на сьомий день після пологів, і хлопчика виховувала його тітка. Батько дуже любив сина і збудував йому три чудових палаци, по одному для кожної пори року: літа, зими і періоду дощів. Палаци, повні слуг, стояли посередині садів, а в садах були ставки, покриті різнобарвними лотосами. Царевич завжди був

одягнений у найтонші дорогоцінні тканини, з голови до ніг прибраний коштовностями. Над його головою завжди тримали величезний білу парасольку, щоб не торкалися його промені сонця, краплі дощу або пиліни. Безліч гарних дівчат постійно тішили царевича музикою, співом і танцями. Усе, що могло затьмарити погляд і душу царевича, за суворим наказом його батька, який пам'ятав пророкування про його долю, завжди забиралося подалі з його шляху.

З ранньої юності царевич уражав усіх своєю винятковою силою, спритністю, а знаннями швидко перевершив своїх учителів. Коли настав час, царевич одружився з красивою, розумною, добродібною дівчиною із сусіднього царства. Відсвяткували весілля, і згодом дружина подарувала йому сина, якого назвали Рахула, що означає «перешкода».

Але якось царевич їхав на колісниці по своїх володіннях. Раптом він побачив стару, сиву, беззубу й згорблену людину, яка важко пересувалася, спираючись на палицю. Царевич спитав візницю, що це за людина, так несхожа на тих людей, з якими йому доводилося дотепер зустрічатися.

— Це ознаки того, що називається «похилий вік», — відповів візниця.

— І я теж буду старим? — запитав царевич.

— І ти будеш старим, і я буду, всі піддані старості, — відповів візниця.

«Як можна насолоджуватися тим, що ти нині сильний та юний, але змінишся так швидко, і, змарнівши, будеш старий?» — с цими словами, вражений побаченням, царевич перервав прогулянку і повернувся в палац у глибокій задумі¹.

І знову поїхав царевич по своїх садах і галях і побачив він хворого, який страждав, мучився, лежав, вкритий виразками, і запитав царевич візницю:

— Хто це?

— Хворий, — відповів візниця.

Відразу засмутився царевич і запитав: «Чи він один тільки хворий чи є ще?»

Відповів візниця: «Такі люди є всюди у світі; хто живе, маючи тіло, має у житті знати біль».

— Повернемося, — наказав тоді царевич.

¹ Біографічні деталі і слова Будди наводяться згідно його офіційної біографії, написаної Асвагошею (Ашвагхоша) (М., 1913).

І ще глибше занурився він у думки про хворобу і старість, і властиві йому радість, сили і здоров'я зникли.

Виїхавши втретє, царевич зустрівся з поховальною процесією .

— Хто це? — спитав він.

— Це мертва людина, — відповіли йому. І далі почув царевич, що у світі скрізь те ж саме: «Той, хто життя почав — життя закінчить. Є початок — є кінець».

І вчетверте виїхав царевич і побачив він голену людину в коричнево—червоному одязі й запитав він візника, хто ця людина, в якого голова не така, як в інших людей, і одяг не такий, як в інших людей?

— Це пустельник, — прослїдувала відповідь.

— А хто такий пустельник?

— Пустельник — людина, яка живе благим життям, жаліслива до всіх істот, яка слїдує істинному вченню.

Так відбулися три зустрічі, що показали царевичу три найстрашніші лиха життя — старість, хворобу й смерть, і зустріч, що відкрила йому шлях до спасіння від цих лих. Незважаючи на любов до дружини й дитини, на обов'язок успадкувати батьківське царство, він уночі вийшов з палацу, сів на коня й поїхав геть з рідного дому. Мечем відрізав собі царевич волосся, зняв із себе коштовності, віддав їх єдиному слугі, що його супроводжував, і велів сповістити рідних про свій відхід. По дорозі він обміняв у зустрічного жебрака своє плаття на лахміття. На цей момент Гаутама виповнилося 29 років.

Деякі вчені, що поділяють погляд на Будду як на реальну історичну особу, вважають, що його відхід був проявом політичної і духовної кризи, викликаній розширенням арійських завоювань (ще за життя Будди його рідне царство потрапило під владу могутніх сусідів) і руйнуванням під впливом цих завоювань традиційного укладу життя і релігійних вірувань. Сам же Будда згодом однозначно пов'язував свій відхід з пошуком сенсу свого життя, прагненням знайти точку опори в навколишньому світі, що став незрозумілим: «Я шукатиму і знайду я один благородний Закон. Щоб повстав він проти смерті, проти хвороби і проти старості».

Спочатку майбутній Просвітлений зробився учнем двох мудрих жерців—брахманів. Він засвоїв від них вчення про ілюзорність навколишнього світу, про колесо сансари і закон Карми, однак не відчув себе наближеним до істини. Тоді він оселився в лісі і віддався суворому аскетизму й умертвінню плоті. Шість років такого життя перетворили його на живий скелет, але не допомогли йому опанувати вищу мудрість. І тоді Сіддхартха зрозумів, що не голодуванням і самокату-

ванням досягне він вищої мудрості. І спожив він рису та юшки, принесених дочкою одного місцевого пастуха — шанувальницею пустельника. Підкріпивши свої тілесні сили і зробивши омивання в річці Найраджуна, що текла неподалік, царевич сів на оберемок свіжої трави під покровом священного дерева баньяна (смоківниці) і сказав сам собі, що не зрушить з цього місця, доки не досягне повного прозріння. Відбулося це в місцевості, що носила назву Буддхагая (Священний гай), на 2/3 шляху з Делі до Калькутти.

Бог зла Мара спробував зашкодити здійсненню цього шляхетного наміру — він то підсилав до нього трьох своїх дочок — Прагнення, Невдоволеність і Пристрасть в образах прекрасних дівчат, то оточував воїнством страшних бісів. Але все було марно — Гаутама залишався нерухомим і незворушним. Царевич згадав усі свої переродження, такі різні й у той же час завжди однакові — спершу народження, щастя або страждання, а потім — смерть, і нарешті на Сіддхартху Гаутаму Шак'ямуні зійшло просвітління щодо того, як можна все це припинити.

Сталося це в день народження Будди. Легенда говорить, що через підступ бога зла Мари Будда одразу після осяяння подумав, наскільки важко буде захопленим пристрастями людям зрозуміти, що становить причину цих пристрастей, але потім дійшов висновку, що тільки проповідь відкритої ним істини може допомогти врятуватися й іншим.

Чимало днів провів Будда під цим деревом, що одержало назву «Дерева Пізнання». Пізніше це дерево стало в буддизмі священним. У багатьох країнах Азії існують спеціальні храми, де головним предметом поклоніння є «Священне дерево», що виросло з пагона «Дерева пізнання». А найвідоміший в історії баньян показували західним мандрівникам ще в ХІХ ст., поки його не звалила буря.

Потім Просвітлений вирушив у путь. Перед п'ятьма відлюдниками, котрих він знав по спільному пустельництву і яких здивував його здоровий і сяючий вигляд, у місцевості, званою «Оленячий парк», поблизу священного для індуїстів міста Бенарес на півшляху з Делі до Калькутти, промовив він свою першу проповідь. У цій проповіді Будда коротко виклав своє вчення про сутність світу і шляхи до спасіння. І п'ять колишніх аскетів стали першими членами заснованої ним чернечої громади — **сангхи**. Відтоді понад 40 років мандрував Будда від міста до міста. Він проповідував своє вчення, залучав до себе учнів і послідовників, створював чернечькі братства, лише час від часу для підтримки свого авторитету творив невеликі дива.

Хоч би де виступав Будда, він говорив відповідно до розуміння кожного. З мудрими і знаючими він міркував, вислуховуючи їхні запитання і сумніви; з малоосвіченими говорив цікавими приповідками, часто розповідав про свої колишні переродження і на прикладі своїх помилок або правильних учинків показував, як треба жити чесно і добре, уникати зла, а головне — спокійно ставитися до смерті, щоб врешті-решт досягти спасіння.

Так, одного разу до нього підійшла молода мати, в якій померла дитина. Вона ніяк не могла змиритися з утратою і прийшла до Будди просити для сина ліків. Будда порадив їй узяти щіпку гірчичних зерен з будинку тієї людини, в якій ніколи не вмирав ніхто з рідних. Жодного подібного будинку протягом дня не могла знайти жінка. І стала вона розмірковувати про долю людей, чиє життя спалахує на коротку мить, а потім знов гасне. І подумала вона про себе: «Скільки себелюбства в горі моему! Всім суджена смерть; але в цій долині, сповненій скорботи, є стежка, яка веде людину до безсмертя, де немає місця себелюбству»¹. Зрозуміло, що відкинувши себелюбну прихильність до сина, мати поховала його тіло в лісі, а потім повернулася до Будди, знайшла притулок і вітху у буддійській громаді.

Легенди розповідають, що вчення Будди поширювалося по всій Індії, наче снігова куля. За правдою до нього приходили і багаті, й бідні, і знатні юнаки, й блудниці. Багато хто із жерців колишньої релігії прийняли вчення Будди. Навіть дикий слон, випущений на Будду одним з його переслідувачів, розпростерся біля ніг Просвітленого.

Після свого просвітління відвідав Будда й рідні місця. Своєму батьку він приніс такий подарунок, який жодного разу ще не одержував батько від сина — він указав шлях, що веде до істинного щастя і сенсу в житті.

Насправді ж до Будди приходили всі ті, кого не задовольняли малозрозумілі повчання жерців-брахманів; ті, хто почував себе нездатним дотримуватись крайнощів аскетизму й відлюдництва, а також практикувати надмірно складні вищі рівні йоги; ті, хто вважав надмірно дорогими і малоефективними урочисті храмові церемонії.

У вісімдесятилітньому віці Будда відчув, що кінець його близький. На шляху до великого міста Кушинагара він важко занедужав, скуштувавши страви з грибами, якою від широкого серця почастував

¹ Всемирное Писание: Сравнительная антология священных текстов.— М., 1995.— С. 206.

Вчителя один з його бідних послідовників. Прибувши на місце, він увійшов у ліс, ліг на землю в «позі лева», в якій його зображують на безлічі статуй і барельєфів, і промовив для тисяч ченців і мирян, які зібралися, щоб ухопити його останній погляд і подих, останню у своєму земному житті проповідь. Закінчувалася ця проповідь словами «Всьому приходить кінець!». Після цього, вважають буддисти, він занурився в нірвану.

Так помер великий індійський учитель життя, але не вмерла пам'ять про нього самого. І тепер, через дві з половиною тисячі років після його смерті, про нього продовжують говорити й писати в багатьох країнах світу. Від дня смерті Будди в деяких країнах, де поширений буддизм, ведеться літочислення. Основоположникові буддизму пізніша легенда приписує й авторство широко відомого на Сході місячного календаря з 12-річним циклом. Переказ говорить, що одного разу перед Новим роком (природно, за місячним календарем) зібрав Будда всіх тварин, пообіцявши їм винагороду за вірну службу. Однак прийшли тільки дванадцять тварин, кожна з яких одержала в подарунок власний рік. Послідовність років, таким чином, збігається з послідовністю, з якою звірі приходили на поклін до Будди.

Тіло Будди за давнім індійським звичаєм було спалене, а попіл поділений між усіма послідовниками, щоб запобігти розбрату між ними. У восьми місцях ті, хто одержав жменю попелу Будди, поховали його і збудували надмогильні куполоподібні склепи — *ступи*. Культ ступ у різних архітектурних варіантах і донині поширений у буддійських країнах. Найменші ступи вміщуються на долоні, а гігантська ступа в столиці Малайзії Куала-Лумпурі підноситься на 99 м, не рахуючи 20 м платформи, на якій вона встановлена.

Крім того, за легендою, одному з учнів Будди вдалося вихопити з полум'я один з його зубів. Згодом цей зуб став найшанованішою реліквією буддизму. Тепер він зберігається в спеціально побудованому для цього храмі Зуба Будди в місті Канді на о. Шрі-Ланка (Цейлон). Там щорічно проводяться урочисті релігійні церемонії, опис яких зустрічається в буддійській літературі з V ст. н.е. Чи справжній це зуб чи підробка — достовірно не відомо, і об'єктивної наукової експертизи на цей рахунок поки не передбачається.

При аналізі канонічної біографії Будди одразу ж звертають на себе увагу дві обставини. Перше — вона втілювала в собі давньоіндійський ідеал брахмана, що зобов'язаний був спершу нажити майно, створити родину і виконати свій релігійний обов'язок, тільки потім залишити земні радощі, щоб знайти в самоспогляданні можливість

злиття з Брахмою. Друге — образ царя-пустельника, котрий розірвав усі сімейні зв'язки, наче уособлював думку про мінливість усіх земних благ, підкреслював рівність усіх варн і каст у справі спасіння.

Але хоч би як там не було, Будда посідав особливе місце серед видатних духовних наставників свого часу. Він не був брахманом, чиє походження давало йому владу вчити інших, не став і святим аскетом, який агітував особистим прикладом, не вважав він себе і мудрецем, котрий запозичив своє знання в богів, тому що збагнув свої «благородні істини» самостійно. Не спустився він на землю у вигляді аватари, втілення якогось із тисяч божеств, а народився, хай у багатій і знатній, проте звичайній кшатрійській родині. Це незвичайне місце і статус всесвітньої значимості особи Сіддхартхи Гаутоми й підкреслював його титул Просвітленого — Будди, так само, як найменування Спасителя — Христа звеличуватиме через кілька століть у всесвітньо-історичному плані особу Ісуса з Назарета.

5.3. БУДДІЙСЬКЕ ВІРОВЧЕННЯ І ПАНТЕОН

Чого ж навчав Будда? Чому його вчення знайшло такий жвавий відгук у людей, що поступово перетворилося на світову релігію?

Спочатку те, що проповідував Будда, і те, про що потім розповідали його учні, передавалося усно з покоління в покоління. І тільки через кілька сторіч після зародження буддизму на о. Цейлон були вперше зроблені записи зведень **священних текстів буддизму**, що отримали назву *Tunimaka* (букв. три кошики). За переказом, у I ст. до н.е. цар Цейлону зібрав 500 кращих знавців усної традиції і змусив їх продиктувати те, що вони запам'ятали, такий же кількості кращих переписувачів. Ці записи були зроблені на пальмових листках, що потім склалися для збереження в плетені кошики. Для упорядкування Типітаки була використана народна мова Індії — палі, на якій мав би розмовляти сам Будда. Інша версія канону — так звана санскритська *Tunimaka* — була записана небагато пізніше в самій Індії. До наших днів від неї збереглися окремі фрагменти, відомі за перекладами на східні мови.

У 1871 р. з метою упорядкування буддійського Священного Писання в Бірмі був скликаний спеціальний собор. 2400 його учасників шляхом порівняння різних списків і перекладів Типітаки створили єдиний уніфікований текст. Потім його вирізали на 729 мармурових плитах. Кожну плиту помістили в особливому храмі з гострим

дахом. Так у цій країні виросло оригінальне місто-бібліотека — Кутодо, шановане буддистами всього світу.

Найчастіше Типітаку поділяють на три великих частини:

1. *Віная-пітака* («Кошик уставу», 110 плит). У ній описуються церемонії, обряди і правила поведінки, яких повинні дотримуватися ченці, перераховуються гріхи і покарання за них, найсуворіше з яких — виключення з громади.

2. *Сутта-пітака* («Кошик настанов», 410 плит). У ній у формі кількох десятків тисяч приписуваних Будді і його найближчим учням притч і викладене вчення буддизму. Крім того, у цю частину канону включені й інші твори найрізноманітнішого характеру: збірки легенд і афоризмів, поеми, коментарі тощо. Найзначніший здобуток у цьому розділі Типітаки — *Дхаммапада* (тобто «виклад учення»). Дхаммапада складається з 423 коротких віршованих висловів — *сутр*, згрупованих у 26 главах. Матеріал Сутта-пітаки упорядкований за спеціальними розділами (*нікая*) за довжиною.

3. *Абхидхамма-пітака* («Кошик чистого знання», 209 плит). У семи трактатах цієї частини викладаються філософські міркування буддистів про світ і людську особистість.

Крім палійської Типітаки, існують напівканонічні тексти широкого кола тем: це вже згадані Джатаки — історії про попередні життя Будди; *запитання царя Мілинди*, у яких відтворюється бесіда освіченого елліністичного царя Менандра (Мілинди, II ст. до н.е.) і буддійського мудреця Нагасени, традиційна біографія Будди — «Буддхачаріта» Ашвагхоши (100 р. н. е.).

Сутність **буддійського віровчення** в найбільш концентрованому вигляді виражають так звані «чотири благородні істини буддизму», сформульовані Просвітленим в одній із перших проповідей. Ці істини, як думають самі буддисти, вказують на «Зло, походження Зла і подолання Зла, і благородний восьмеричний шлях, що веде до припинення Зла» (Дхаммапада, XIV, 191):

- *Перша благородна істина* буддизму проголошує: «Сутність життя є страждання». Це страждання заповдіює людині буквально все: «народження — страждання, старість — страждання, хвороба — страждання, смерть — страждання, єднання з неприємним — страждання, розлука з приємним — страждання, неотримання чого-небудь бажаного — страждання; коротше кажучи, п'ятирична прихильність до існування є страждання»¹.

¹ Тут і надалі цитуємо за: Типітака. Сутта-пітака // Антологія мирової філософії: В 4 т.— М., 1969.— Т. 1.— Ч. 1.— С. 117- 118.

• *Друга благородна істина* говорить про джерело страждань: «це жага, що приводить до нових народжень, супроводжувана задоволеннями і пристрастями, що знаходить задоволення тут і там, а саме: жага насолоди, жага існування, жага загибелі».

• *Третя благородна істина* пояснює, як можна знищити страждання: «це повне безслідне знищення цієї жаги, відмова [від неї], відкидання, звільнення, позбавлення [її]».

• Нарешті, *четверта благородна істина* стосується «серединного шляху», що веде до знищення страждання. Будда переконався, що обидві протилежності — і життя, повне задоволень і хтивості, і життя в добровільному обмеженні своїх бажань — однаково далекі від «правильного шляху». Цей шлях лежить посередині, тому називається «серединним».

Зміст чотирьох благородних істин стане зрозумілішим, якщо розглянути буддійські погляди на людину і світ, з яких виходив у своїх міркуваннях Будда, і які значною мірою були запозичені з індуїзму.

Світу, що оточує людину, вважали буддисти, притаманні: Страждання, Суб'єктивність і Мінливість.

По-перше, матеріальний світ є ілюзія, створена нескінченними комбінаціями — *дхамм* (або *дхарм*), дрібних носіїв свідомості людини; своєрідна візерункова полотнина, виткана з незчисленної кількості різнобарвних ниточок. Зі смертю людини тканина немов розпускається, а самі нитки знову з'єднуються в нову кольорову полотнину. По-друге, особистість людини також не тотожна сама по собі, вона не має ніякого постійного, стійкого ядра, її жодним чином не можна знайти за допомогою органів чуттів або описати. А по-третє, ніщо у світі не постійне, все минає, все перебуває в процесі безперервної зміни, а тому, прагнучи досягти чогось, ми в кінцевому підсумку залишаємося ні з чим.

На прохання царя Мілінди пояснити ці положення за допомогою прикладів буддійський мудрець Нагасена порівняв людину із світильником, який палає всю ніч, але полум'я у ньому на початку ночі не те саме, що опівночі або наприкінці ночі. «А хіба, о великий царю, на початку ночі був один світильник, опівночі інший, а наприкінці ночі ще інший?» (Запитання Мілінди, кн. II, гл. 2).

На жаль, людська свідомість «затямарена» незнанням істинної, ідеальної природи всього. З незнання виникає хибне прагнення до дії, з хибного прагнення до дії — помилкова установка свідомості, з помилкової свідомості — помилкові дані органів чуттів, що вводять

нас в оману щодо реальності зовнішнього світу, з ілюзорних почуттів — марні бажання, пристрасті й прихильності, жага життя. Серед усіх людських прихильностей найбільш небезпечною, на думку буддистів, є прихильність до індивідуального «Я», до власних суб'єктивних вражень і бажань. Припустимо, коли мати сварить свого сина, вона вважає це корисним, оскільки робить це з любові. Однак якщо хтось з оточення починає робити їй зауваження, вона сприймає це як образу. Не менш сильними є й інші п'ять прихильностей: до багатства, еросу, слави, їжі й сну.

Жага ілюзорних мирських прихильностей викликає цілком реальні коливання дхарм. Ці коливання не дають їм прийти в стан спокою і змушують вступати в нові комбінації, породжують все нові й нові життя, подібно до того, як наркотичні видіння й відчуття викликають у людини стійку залежність від них. Відтак, хоча людина позбавлена душі (тоді як індійські брахмани вірили саме в переселення людської душі), у світі продовжує діяти Карма (буддисти називають її «законом залежного існування»). Дію «закона залежного існування» сам Будда проілюстрував притчею про мисливця: якщо людина, будучи мисливцем, знищує життя, бруднить руки кров'ю, то, знову народжуючись серед людей, вона проживе недовге життя. Якщо людина, жалюючи всіх живих істот, відкладе зброю, то в наступному перевтіленні серед людей вона житиме довго. Гірше за все те, поясняють буддисти, що людина, втягнута в плин перероджень, перестає помічати свої зусилля що-небудь змінити у своїй Кармі. Вона наче потрапляє в лапи лютого чудовиська, що за своєю примхою обертає колесо перероджень.

Порятуватися людина зможе тільки тоді, коли йтиме «**серединним шляхом**». Буддисти полюбляють порівнювати рух по «серединному шляху» із колодою, яка пливе посеред річки й досягне моря лише тоді, «якщо вона не буде наближатися ні до правого, ні до лівого берега, не потоне посередині річки, не буде викинута на берег, не буде виловлена людиною, не буде затягнута у вир і не підгніє зсередини»¹.

«Серединний шлях» називають ще «восьмеричним шляхом», тому що він складається з восьми ступенів: правильні погляди, правильна рішучість, правильна мова, правильна поведінка, правильний спосіб життя, правильне зусилля, правильна увага, правильне зосередження.

¹ Учение Будды.— Элиста, 1992.— С.55.

1. *Правильні погляди* — необхідно вірити в «чотири благородні істини», щоб не ухилитися від шляху, запропонованого Буддою.

2. *Правильна рішучість* — готовність опанувати свої почуття і бажання, прагнення зосередитися на тому, щоб вести життя відповідно до «чотирьох благородних істин».

3. *Правильна мова* — правдива, доброзичлива, миролюбна, позбавлена зайвої балаканини і ненормативної лексики.

4. *Правильна поведінка* заснована на не заподіянні шкоди всьому живому; утримуванні від почуттєвих задоволень; утримуванні від навмисного зиску вигоди.

5. *Правильний спосіб життя* — мирний, чесний, чистий; культивування некорисливого ставлення до життя і звички жити чесною працею, одержання тільки заслуженого.

6. *Правильне зусилля* — спрямоване на досягнення чотирьох великих цілей: уникати усього, що заважає спасінню; перемогти те, що прив'язує до життя; розвинути досягнуті успіхи; зберегти накопичені заслуги.

7. *Правильна увага* — активна пильність людської свідомості, її концентрація на чотирьох завданнях:

- зречення тіла, вироблення звички бачити в ньому лише зовнішній об'єкт щодо свого «Я»;

- зречення від почуттів, звільнення від їх впливу, через який ми прив'язуємося до життя, розгляд їх як швидкоплинних тілесних функцій;

- зречення від думок, що породжуються нашими почуттями й егоїстичним «Я» і спонукають людину до дій, які перетворюють її на заручника сансари;

- зречення від об'єктів думок, тобто від схильності сприймати навколишній світ через його зовнішні матеріальні прояви.

8. *Правильне зосередження* — правильні методи зосередження й медитації, що ведуть до знаходження внутрішнього спокою.

«Восьмеричний шлях» буддисти звичайно поділяють на три частини: перша (ступені 1—2) пов'язана з мудрістю, друга — з моральною поведінкою (ступені 3—6), третя (7—8) належить до сфери особливого «тренування думки», до практики споглядання, «очищення розуму», або *йоги*, як вона традиційно називається в Індії. Будда неодноразово підкреслював, що «восьмеричний шлях» — не сходинки, по яких потрібно підніматися, долаючи сходинку за сходинкою. Просвітлення на цьому шляху можна досягти тільки одночасним культивуванням кожного з його аспектів у єдності з усіма іншими.

Людина, яка здолала «восьмеричний шлях», досягає спочатку просвітлення (самадхи), а потім і нірвани. Слово «нірвана» у перекладі із санскриту означає «згасання». *Нірвана* — це внутрішній стан людини, при якому згасають, притупляються всі почуття і прихильності, а разом з ними і сприйняття навколишнього світу. Це внутрішнє згасання чуттєвості і тілесності наче звільняє людину від її страждуючого «Я» й від жаги життя, що тягне всі живі істоти до нескінченних перероджень. Тим самим скасовується влада Карми, і просвітлений у такий спосіб мудрець до кінця розчиняється в абсолютному спокої.

Отож сутність віровчення буддизму зводиться до закликів кожній людині стати на шлях пошуку внутрішньої волі, скинути всі окови, якими сковує її життя. При цьому вказувалося й на те, що всі люди, незалежно від своїх національних або соціальних розходжень, мають у своєму розпорядженні рівні можливості для Просвітлення. Ця фундаментальна буддійська установка на індивідуальний праведний шлях до спасіння, відкритий для всіх людей, стане в наступному характерною для всіх світових релігій, що у своїх віровченнях однозначно зміщують акцент із колективного на індивідуальне релігійне життя.

З людей, які опанували віровчення й «серединним восьмеричним шляхом» рухаються до нірвани, складається своєрідний **пантеон буддизму**: будди, бодхисатви та архати.

Кожна жива істота, що досягла просвітління і змінила світ сансари, світ нескінченних перероджень, на світ нірвани, стає **буддою**. Живуть будди в тому, що можна було б назвати космічним простором. Лише іноді вони перевтілюються в земне тіло, щоб відкрити очі людям землі. Інакше люди з малими чеснотами (а таких, на жаль, більшість) «віддадуться самовпевненості, перебуваючи в пересиченості й лінощах, не зможуть породити думку про те, як важко зустріти Будду і віддавати йому почесні»¹. Будди проповідують Істинне Вчення і наставляють людей на благородний «восьмеричний шлях» до порятунку. З тисяч відомих у цій релігії будд, найбільш шановані — вже відомий нам Шак'ямуні, будда майбутнього світового періоду *Майтрея*, п'ять будд, що уособлюють частини світу, поміж ними — будда заходу *Амітабха*.

Бодхисатва (букв. істота, що прагне до просвітлення) — людина, якій залишився всього один крок до нірвани, але яка свідомо не хоче його робити, щоб з більшим успіхом просвітлювати ще не просвітле-

¹ Сутра Лотоса Сокровенного Закона // Релігії Китаю: Хрестоматія. — СПб., 2001. — С. 39—398.

них. Таким бодхисатвою слід вважати й Будду з того моменту, як він одержав своє останнє втілення, й до того, коли він занурився в нірвану. Шлях, що повинний пройти майбутній бодхисатва, поділяється на багато етапів. Однак на шляху бодхисатви, подібно благородному «серединному шляху», ці етапи людина долає не послідовно, а одночасно. Прагнучи до звільнення, майбутній бодхисатва спочатку дає своєрідну обітницю рухатися в наміченому напрямку, не звертаючи уваги на втому, не заспокоюючись на досягнутому. В очах буддистів на кожному з рівнів бодхисатва опановує якоюсь із шести найважливіших досконалостей: щедрістю, моральністю, терплячістю, мужністю, здатністю до медитації, мудрістю. Перша ступінь — щедрість, вимагає роздачі милостині всім, хто її потребує; інша — дотримання всіх загальнолюдських і буддійських моральних розпоряджень. Це потребує також мужності, безмежної терплячості й володіння мистецтвом медитації. Всі попередні ступені, разом узяті, стають основою для шостої — мудрості.

Піднявшись на цю ступінь, людина стає уже святою — **архатом**. «Почуття в нього спокійні, як коні, приборкані візником. Він відмовився від гордості і позбавлений бажань. Такому навіть боги заздрають» (Дхаммапада, VII, 93—95). До особливо популярних 16—18 архатів зараховуються учні і найближчі послідовники Шак'ямуні.

У стані архата людина здобуває недоступне звичайним людям знання, точніше кажучи, всевідання. Для архата стає можливим неможливе — єдиним поглядом охопити Всесвіт і, таким чином, остаточно переконатися в неістинності земного буття. Завдяки цьому людина завершує свій шлях, стає бодхисатвою, що не тільки все знає, а й бачить усе, що відбувається на землі. У цей момент бодхисатва міг би нарешті перейти до нірвани, але натомість за допомогою особливих містичних засобів робить прямо протилежне — сходить на Землю. Адже тепер «він подібний до квітки, повної аромату, а аромат хоче вивільнитися і розвіятися. Або він подібний до хмари, важкої від дошової води, і вона шукає прагнучої землі, що може її прийняти, поглинути»¹.

Буддисти всіх країн вшановують також священні рослини: дерево бодхі, «Дерево Пізнання», лотос, як символ чистоти, духовного просвітлення, співчуття. Найбільш улюблена тварина буддизму — *газель*. Вона є згадкою про тих двох газелей, що першими вийшли з лісу і стали слухати першу проповідь Будди. Популярні також змії

¹ Бхагаван Шри Раджниш. Алмазная сутра.— К., 1993.— С. 81.

(наги). Цар змії Нагараджа прикрив Будду своїм каптуром у момент його перебування в стані споглядання. Інші шановані тварини — слон (особливо білий), бик, лев, кінь, черепаха, павуки. Вони часто виступають як супутники або навіть замітники вищих, середніх і нижчих персонажів пантеону, відіграють роль їхніх символів.

Як бачимо, буддизм не належить ані до монотеїстичних, ані до політеїстичних релігій. Правда, Будда не заперечував існування богів та інших надприродних істот, але вважав, що вони підлеглі дії закону Карми і не можуть допомогти людині вийти з колеса перероджень. Будди і бодхисатви не схожі на богів інших релігій. Будди не можуть, подібно до богів інших релігій, створювати світ, керувати стихіями; вони, як правило, не можуть карати грішників або винагороджувати праведників.

5.4. РЕЛІГІЙНИЙ КУЛЬТ І РЕЛІГІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ БУДДИЗМУ

Релігійний культ у буддизмі підпорядкований одній меті — досягненню нірвани. Релігійна організація розглядається як засіб допомоги на цьому шляху.

Умовно кажучи, людина, яка прагне зануритися у нірвану, має пройти у своєму релігійному житті три основних ступені.

На першому ступені вона повинна увірувати в **Триратну** (букв. три скарби): Будду, вчення Будди (Дхарму) і буддійську громаду — Сангху, повірити, що тільки в цих скарбах полягає для неї єдине спасіння від потоку перероджень. Увірувавши в Будду, людина прагне осягнути його вчення. Об'єднавшись з однодумцями вдалині від суєтності світу, послідовник буддизму буде з успіхом слідувати буддистській Дхармі, що повинна привести його до стану Будди.

На другому ступені певною мірою розходяться шляхи основної маси віруючих мирян і ченців. Мирський послідовник Будди зобов'язаний насамперед вести праведне життя, що зводиться до п'яти заповідей:

- 1) не заподіювати шкоди нічому живому;
- 2) не красти;
- 3) не чинити перелюб;
- 4) не говорити неправди;
- 5) не пити спиртних напоїв і не вживати дурманних речовин.

Ці заповіді дуже близькі до іудейського Декалога, що пізніше запозичить християнство. Разом з тим між мораллю двох світових релігій існує і певне розходження: християнство й іудаїзм відносять заповідь «Не убий!» тільки до людей, в той час як буддизм поширює її на всі живі істоти, оскільки всі вони рівною мірою включені в потік перероджень. Тому, полюючи на звірів, ловлячи рибу або навіть просто зриваючи квітку, ти ризикуєш знищити нинішнє втілення того, хто колись був такою ж, як і ти, людиною.

Власне **культובה практика**, обов'язкова для усіх віруючих, у буддизмі не одержала такої деталізації і регулярності, як у християнстві або ісламі. Ступінь регулярності культу дуже залежить від сангхи: у тих країнах і регіонах, де сангха численна і впливова, культ упорядкований і має буддійський зміст, за відсутності ж сангхи чи її слабкості, в культурі дуже помітними стають небуддійські релігійні компоненти.

Основне завдання простих віруючих — постійна моральна і матеріальна підтримка членів буддійської громади. Інші форми релігійного життя віруючих: відвідування місцевого храму, відвідування «святих» місць — народження, просвітлення, смерті Будди, ступ з якоюсь реліквією, прийняття обітниць.

Центральне місце в буддійських святилищах, як правило, займає багатометрова статуя Будди з дерева, каменю, коштовних металів з інкрустаціями з дорогоцінних каменів. Найчастіше Будда зображується в позі лотоса, хоча відомо більше 40 його улюблених поз, кожна з яких несе в собі зрозумілий тільки віруючій людині глибинний релігійний зміст. А в одному з храмів столиці Таїланду Бангкоку знаходиться скульптурне зображення Будди висотою в 3 м і вагою 5,5 т, виготовлене з чистого золота. Одна тільки вартість матеріалу цієї статуї оцінюється приблизно в 40 млн доларів, що дозволило занести її до «Книги рекордів Гіннеса» як «найдорожчий культовий об'єкт у світі». Вибір дорогоцінного матеріалу пояснюється просто: світло Просвітлення, що виходить від Будди, найкраще матеріалізується в блиску золота.

Зображення Будди вшановуються обрядами *поклоніння і принесення*. Перший обряд полягає в тому, що буддисти встають на коліна і тричі вклоняються цим зображенням, доторкаючись чолом землі, що символізує буддійські «три скарби». Принесення статуї Будди, як правило, роблять потрійні — у вигляді свічок, що символізують світло вчнення в п'яті звичайного людського нещастя, квітів, що вказують на мінливість світу, та ароматів, що уособлюють поширення вчнення.



Статуя Будди

Цілком припустимо просто поставити перед статуєю їжу, що символізує милосердя.

Урочисті служби провадять за традиційним місячним календарем кожного разу в дні нового і повного місяця. Присутні на цих богослужіннях віруючі приходять на них з принесеннями Будді і подарунками для ченців. В ці дні вони дуже часто також приймають особливі обітници — певний час вести більш аскетичне життя (утримуватися від споживання м'яса, відмовитися від прикрас і розваг тощо).

Нарешті, останньою умовою досягнення нірвани, вищим і останнім ступенем культової практики є в буддизмі медитація. В одній із Джатак Будда влучно порівняв призначення медитації із завданням людині з чашею, до самого краю наповненою олією, пройти крізь скупчення народу, повз сільську красуню. Буквально по п'ятах її переслідуватиме інша людина з оголеним мечем, яка має відтяти невдасі голову, якщо хоча б крапля олії проллється. «Чашу слід нести обережно, не вихлюпуючи ні краплі, так і чернець нехай належним чином зосередить свої думки, не розхлюпуючи їх у суєтності»¹.

Буддисти, які практикують медитацію, спочатку долають зовнішні бажання, що приносить адепту буддизму відчуття внутрішнього спокою, хоча матеріальні образи зовнішнього світу продовжують негативно впливати на його свідомість. Далі досягається повне звільнення свідомості від усього матеріального і радість проймає тіло і душу того, хто досяг цього ступеня медитації. На третьому ступені відчуття радості поступається місцем стану повної незворушності, що сприяє повній внутрішній зосередженості свідомості. У кінцевому рахунку свідомість виходить за ті межі, що накладала на неї звичка мислити власне «Я», вона споглядає нескінченність і безформність світу і наче розчиняється в ньому (див. текст 5.1).

У буддизмі вперше в історії релігії з'являється **чернеча організація**. За своїм укладом буддійська *сангха* копіює давньоіндійську сільську громаду. Чернеча громада бере свій початок в об'єднанні мандрівних проповідників, що на період дощів збиралися перебувати негоду в сухому місці, віддаючись спільним медитаціям і благочестивим міркуванням.

Під сангхою розуміють сукупність людей на певній території, які залишили світ заради духовного самовдосконалення, — як ченців, що живуть у монастирі, так і ченців мандрівних, і навіть лісових ас-

¹ Джатаки.— М., 1979.— С. 237-238.

кетів. При відсутності централізованої релігійної організації сангха виконує подвійну функцію. По-перше, вона зберігає, підтримує і поширює (і словом, і ділом) Дхарму, тобто саме буддійське вчення; по-друге, надає умови для морального вдосконалення і відповідно для спасіння кожної окремої людини.

Той, хто вступав у чернечу громаду, відмовлявся від родини й власності, від дотримання установ касти, до якої він належав, приймав обітницю цнотливості. Він також змінював свій зовнішній вигляд: голів голову і вдягав жовтий одяг, що символізувало бідність і смиренність, відмову від усього мирського, тому що жовтий колір традиційно вважався приналежністю нижчої касти вайш'ів. До громади приймали більшістю голосів присутніх. Дорога до неї була відкритою для всіх бажаючих. Із сангхи могли вигнати за такі гріхи: убивство, перелюбство, злодійство і хибні претензії на святість і досягнення істинного знання. Інші гріхи підлягали спокуті.

Члени громади, умовно говорячи, поділялися на три категорії:

1. Хлопчики, які одержували початкову освіту, привчалися до дисципліни й іноді рятувалися таким способом від голодної смерті.

2. Послушники, що повинні були вивчити під керівництвом наставника основні положення вчення й статутних вимог, довести справою свою готовність стати ченцем. Саме вони виконували в монастирі всю основну господарську роботу.

3. Повноправні члени громади, якими послушники могли стати тільки після досягнення 20-літнього віку. Зрілі чоловіки, як правило, стають ченцями тимчасово — заради публічного очищення від вантажу накопичених за своє життя гріхів, чим іноді спекулюють високопоставлені політики країн Південної і Південно-Східної Азії.

Переважає більшість буддійських ченців — чоловіки. Однак є й жінки-черниці. Але навіть у Бірмі, де функціонують єдині у своєму роді жіночі монастирі, на 25 тис. жінок-черниць випадає в 11 разів більше чоловіків-ченців! Відповідно до буддійських текстів чоловік і жінка рівні між собою, однак сам Будда був проти прийому до громади жінок — чи то через більшу моральну нестійкість жінок, чи то через поширене упередження, що сама жінка є важко переборною перешкодою на шляху до Просвітлення. У цьому зв'язку часто наводиться розмова Будди з улюбленим учнем Анандою щодо ставлення до жінок. На питання Ананди, як буддійські ченці повинні поводитися в присутності жінок, Будда відповів: «Так, начебто ви їх не бачите». Що мав на увазі Будда, стає ясно з наступної притчі про двох ченців.

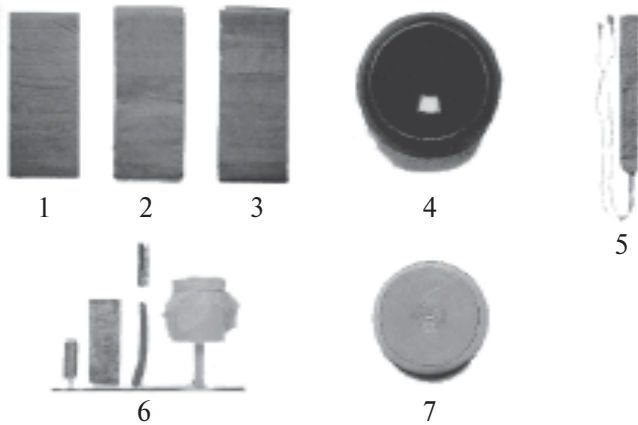
Тандзан та Екідо йшли якимось брудною дорогою. Була злива. Проходячи повз перехрестя, вони зустріли красиву дівчину в шовковому кімоно і шарфі, яка не могла перейти через вибоїну.

«Йдемо, дівчина», — сказав Тандзан одразу ж. Він узяв її на руки і переніс через багнюку.

Екідо нічого не сказав і мовчав доти, доки вони не підійшли до храму. Більше він не міг стримуватися і сказав: «Нам, ченцям, треба триматися подалі від жінок, особливо від молодих і красивих. Вони небезпечні. Навіщо ти зробив це?»

«Я залишив дівчину там, — сказав Тандзан, — а ти все ще тягнеш її!»¹.

Крім п'яти заповідей для мирян, буддійські ченці підкоряються особливим п'яти заповідям і 253 правилам поведінки (з них 227 — заборони). Ці чернечі заповіді такі:



Пожитки тайського ченця:

1 — цей шмат тканини носить на стегнах;

2 — цей через ліве плече;

3 — цей вкриває голову під час церемоній або в дорозі;

4 — чаша для подаянь;

5 — голка з ниткою, точильний камінь, ситечко для проціджування води;

6 — кришка чаші для подаянь, що служить тарілкою;

7 — пояс

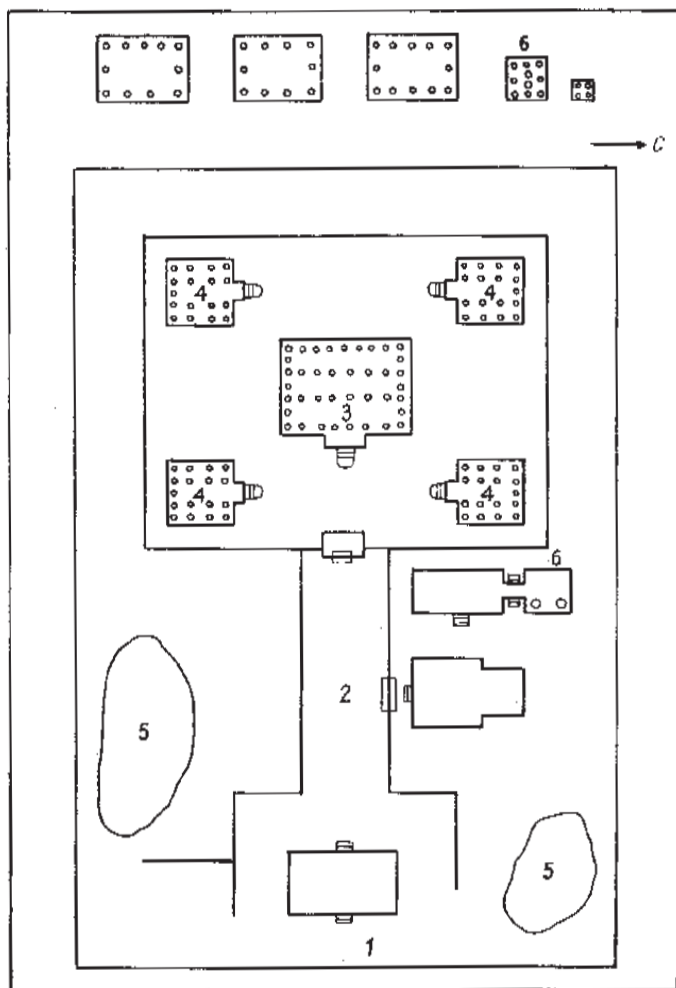
¹ Репс П. 101 Дзэнская история // Буддизм. Четыре благородные истины. — М.-Х., 2001. — С. 256.

- 1) утримуватися від мирських розваг (танців, співу й музики);
- 2) не користуватися предметами розкоші (єдине майно буддійського ченця — чаша (горщик) для збору милостині і просто необхідні в побуті три частини одягу, пояс, бритва, голка і ситечко для води);
- 3) не спати на зручних і високих ліжках;
- 4) харчуватися тільки за рахунок милостині;
- 5) не приймати їжу в позаурочний час.

Велика кількість заборон і настанов, що регламентують життя буддійського ченця, насправді скеровує його до однієї мети — культивування рівноважних станів психіки і повного свідомого та вольового контролю над нею.

Перша спроба створити стаціонарні монастирі і єдину церковну організацію була зроблена в III ст. до н.е. Однак постійно діючі монастирі з'явилися вперше тільки на межі двох ер. У наші дні монастирі є в багатьох селах. У містах їх звичайно кілька. Саме монастирі стають центрами проведення релігійних церемоній на великі свята. Забезпечення громади за усталеною традицією йде з декількох джерел доходу. Основне з них — підтримка населення, що виражається у щоденних милостинях і в одноразових внесках. Підраховано, наприклад, що в країнах південного буддизму одного ченця утримують 100—200 родин, які витрачають на це 5—10 % річного сімейного бюджету. Інші джерела доходу — державні субсидії й доходи від майна громади-сангхи, насамперед землі.

Розпорядок дня в монастирі такий. Підйом не пізніше 5 години ранку, на сході сонця. Потім ченці вирушають за подаянням, щоб забезпечити себе їжею на цілий день. До полудня, настання самого спекотливого часу дня, треба встигнути повернутися до монастиря, підкріпити свою плоть — зазвичай порцією рису, рідко з доданням риби або м'яса. Забороняється їсти м'ясо собаки, змії, тигра, ведмедя, гієни і, зрозуміло, людини. Друга половина дня проходить у благочестивих думках і молитвах, медитації, вивченні священних текстів. У цей час не можна вживати їжу, дозволяється тільки чай. Такий поміркований спосіб життя й харчування забезпечує легкість у тілі та спокій у думках, тобто створює необхідні умови для вищих релігійних практик, тим більше, що ченцям не потрібно займатися виснажливою фізичною працею. Поряд з послушниками всі основні господарські роботи в монастирі здавна виконувала ціла низка різних категорій працівників — від подарованих монастиреві рабів до вільних майстрів, найнятих громадою-сангхою.



Фрагмент плану буддійського монастиря
(Махавіхара, о. Шрі-Ланка):

- 1 — вхід на територію монастиря;
- 2 — дорога;
- 3 — дхаммасала (зал зібрань);
- 4 — малі храми;
- 5 — водоймище;
- 6 — будинки для омовінь.

Між чернецтвом християнським і чернецтвом буддійським існує досить багато істотних розбіжностей.

По-перше, для буддійських ченців їхній статус не такий незмінний: у монастирі можна провести кілька років, вивчаючи священні тексти, а потім знову повернутися у світ (мінімальний термін чернечого життя — місяць), що цілком відповідає духу серединного шляху. За соціологічними даними, у деяких країнах інститут тимчасового чернецтва проходять 20—30% дорослого чоловічого населення країни. А у Бутані підтримка буддійських чернечих громад — дуже помітна стаття видатків державного бюджету.

По-друге, на Заході Церква завжди претендувала на головну роль у політичному житті християнських держав. Відповідно до буддійських концепцій сангха й держава є наче двома колесами колісничі, вісью яких є саме людське суспільство. Лише після закінчення циклу життя цього суспільства на землю з'явиться новий Будда-рятівник, який стане також і правителем світу. Саме він прищепить своїм підданам основні принципи буддійського вчення, після чого на землі запанує «золотий вік».

З погляду конституційного права, буддизм визнаний державною релігією тільки в Таїланді, хоча на державному рівні культивується в багатьох азіатських країнах. І разом з тим конституції цих держав, навіть Таїланду, закріплюють свободу віросповідання і повну релігійну терпимість.

По-третє, дуже специфічні в буддизмі стосунки між ченцями і мирянами. Головний принцип подібного роду стосунків священні буддійські тексти формулюють так: «Що б не пожертвував у цьому світі протягом року добродіє як милостиню або принесення, все це не коштує й ламаного гроша. Повага до ведучих праведне життя — краще» (Дхаммапада, VIII, 108). Тому не чернець просить милостиню у віруючих, а навпаки, віруючі зобов'язані подавати ченцеві, виконуючи свій релігійний обов'язок. При цьому відповідальність за дотримання ритуальних стосунків з ченцями цілком покладена на віруючих. Мирянин не гірше ченця має знати правила «Вінаї», щоб не поставити ченця в незручне становище — запросити його на весілля, спільну поїздку, у кіно або на якусь виставу, вести в присутності ченця в громадському транспорті фривольні розмови. Цього навчають у родині, школі, роз'яснюють у текстах, що читаються віруючим під час численних релігійних церемоній.

Тож хоча на Сході чернецтво більш далеке від мирських справ, ніж на Заході, зате вплив чернецтва на повсякденне життя людей в

Азії і зараз, як дві тисячі років тому, набагато сильніший. У буденні дні монастир — це школа, єдине місце в сільській місцевості, де можна навчитися читати й писати. На свята — це центр збору селян для релігійних церемоній. Чернець — головний радник з будь-яких життєвих питань, починаючи від господарських і суто сімейних і закінчуючи виборами до органів влади. У громадських місцях ченців традиційно вітають, підносячи складені долони до чола або до грудей. Ті ж, хто бажає одержати настанову ченця, нерідко простираються перед ним долі.

Подоба централізованої церковної організації в буддистів існує тільки в Тибеті, де утвердився особливий різновид буддизму — ламаїзм, і в Таїланді, де, як уже говорилося, він проголошений офіційною релігією. Зараз у світі налічується щонайменше 1,5 млн ченців. Більше всього їх порівняно із загальною кількістю населення було колись у Тибеті — 25—30%.

Буддійські свята не такі численні, як в інших релігіях, оскільки три найбільш знаменні події в житті Будди — народження, просвітлення і занурення в нирвану — відбулися в один травневий день повного місяця:

- У лютому-березні за європейським календарем святкується відкриття Буддою основних принципів свого вчення людям.

- У квітні-травні відзначається *Весак* — головне свято у буддизмі, день народження його фундатора. Це свято прикметне грандіозними карнавальними ходами, добовими читаннями священних текстів, присвячених життю й переродженням Будди.

- У червні-липні відбувається свято, що знаменує початок тримісячного посту періоду дощів. За переказом, у цей період Будда піднявся у своєму медитативному спогляданні на сьоме небо і проповідував там своє вчення богам і своїй матері, яка одержала внаслідок передчасної кончини сприятливе переродження. Тому вважається, що ченці, яким заборонено в цей день залишати стіни монастиря, прагнуть повторити духовний подвиг Будди. Саме сезон дощів вважається особливо сприятливим для прийняття тимчасових чернечих обітниць. У ці дні ченці одержують особливо багато дарунків, їм також видається одяг, яким вони будуть користуватися протягом усього наступного року. Власне кажучи, тканину чернеча громада підбирає попередньо, а потім за добу з неї потрібно зшити чернечий одяг. Готове вбрання віддається мирянам, щоб вони мали ще одну нагоду зробити підношення ченцям. Така складна церемонія повинна спонукати ченців подавати своїм мирським послідовникам духовний

приклад, а їхніх мирських послідовників — демонструвати своє милосердя.

- У жовтні-листопаді закінчення посту відзначається пишними процесіями довкола *пагод* (буддійська меморіальна споруда і сховище реліквій) з читанням сутр, що знаменує успішне повернення Будди на Землю. У багатьох буддійських країнах поширений звичай знімати статуї Будди з п'єдесталу і возити їх по вулицях. Вулиці, будинки, монастирі, ступи, священні дерева ілюмінуються олійними лампами, свічами й кольоровими електричними лампочками, що символізують привнесене у світ просвітлення.

Крім того, святковими вважаються щомісячні чотири фази Місяця, не кажучи вже про те, що всі скільки-небудь значні події повсякденного життя людей супроводжуються обов'язковими релігійними церемоніями.

5.5. ПОШИРЕННЯ БУДДИЗМУ. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ В БУДДИЗМІ

Поширення буддизму починається тільки з кінця IV—III ст. до н.е. і пов'язано з ім'ям індійського царя Ашоки, який зміг об'єднати під своєю владою майже всю територію Індії і проголосив буддизм офіційною релігією у своїй імперії. З III ст. до н.е. буддизм з'явився на острові Цейлон (суч. Шрі-Ланка), з I—II ст. н.е. — у Китаї, з II—III ст. н.е. — у В'єтнамі, Лаосі, Камбоджі, Таїланді, М'янмі, з IV ст. — у Кореї, з VI ст. — в Японії, з VII ст. — у Тибеті, з XII ст. — у Монголії.

З процесом поширення буддизму пов'язані кілька цікавих особливостей. Одна з них полягає в тому, що чим далі просувався буддизм на Схід і чим міцнішими ставали його позиції в країнах Південно-Східної Азії, тим помітніше зменшувався його вплив на батьківщині — Індії, де зараз кількість буддистів не перевищує кількох відсотків від загальної чисельності населення.

Друга особливість поширення буддизму — те, що він зміг органічно вписатися в культурні традиції різних народів Південної і Південно-Східної Азії, анітрохи їх не порушивши. Найчастіше відбувалося так, що інші боги знаходили нове місце в межах уже існуючого буддійського пантеону, однак щодо будд займали підлегле становище.

Власне кажучи, для всіх світових релігій характерний принцип «непорушення» традиційних, сталих вірувань і культів тих країн, де

вони поширюються. Цей крок великою мірою полегшувався тим, що й у первісному полідемонізмі, і політеїзмі на рівні етнічних і регіональних релігій, і в монотеїзмі на ступені світових релігій спільні анімістичні корені. Однак в кінцевому підсумку за «засвоєнням» місцевих релігій завжди слідували «викорінювання» язичницьких традицій і вірувань, репресії проти їхніх служителів і послідовників.

Процесу поширення буддизму була притаманна ще одна особливість. Він поширювався в країнах, рівень розвитку яких (у тому числі розвитку релігійного) приблизно відповідав рівню культурного розвитку Індії часів зародження в ній буддизму. У таких випадках буддизм не підкоряв собі місцеві релігії, а співіснував з ними. Так, у Китаї склався конфуціансько-даосько-буддистський релігійний комплекс. У ньому конфуціанство переважало в соціально-політичних стосунках і сфері етики, даосизм — у сфері побутових культів, а на долю буддизму випала турбота про спасіння душ віруючих, замолювання гріхів у похоронних і заупокійних службах. Знайшлося і відповідне «теоретичне» обґрунтування. У сутрі «Лао-цзи навертає варварів» розповідалося, що основоположник даосизму, вирушивши «на Захід», досяг Індії і, незважаючи на досить поважний для дітородження вік, запліднив сплячу матір Будди.

«Механізм» проникнення Закону Будди в інші країни на прикладі Китаю полягав у наступному. Чернець-місіонер морським або сухопутним шляхом прибував у країну, маючи з собою тільки поклажу канонічних текстів — сутр. Знайшовши багатих і впливових заступників, подвижник з оригіналу (а іноді і просто по пам'яті) відтворював канонічний текст. Великий штат перекладачів і переписувачів здійснював власний переклад, що обростав численними коментарями, покликаними полегшити розуміння його змісту. Виданий і прокоментований текст ставав базовим для публічної проповіді — основної форми пропаганди Вчення в широких масах. Довкола нього організовувалися громади ченців і мирян, а потім і самостійні школи буддизму.

Зумівши прижитися в багатьох країнах і в решті-решт перетворившись на світову релігію, буддизм поділився на численні напрямки, що помітно відрізняються один від одного.

Перший напрямок — **тхераваду** (букв. школа старої мудрості) — називають ще «малою колісницею». Його прихильники вбачають у Будді Великого Вчителя, який тільки вказав шлях до спасіння, але не повів цим шляхом. Досягнення нірвани уявляється їм можливим

тільки для деяких обраних ченців, що беззастережно дотримуються букви буддійського ритуалу. Всі інші, вважають послідовники тхеравади, випробують на собі дію «закону залежного існування», що трактується надзвичайно широко: вважається, що Карма обумовлює цикл Всесвіту і Землі, злети і падіння в історії держав і народів, окремих родин і індивідів, викликає соціально-економічні зміни, міжнародну напруженість, війни, аварії, катастрофи, стихійні лиха. Припустімо, через злодійство йдуть дощі і випадає град, через брутальні слова виникають засоленість ґрунту і пустелі, через порожню балаканину — плутанина в порах року, через користолоубство — неврожаї (Васубандху. Абхидхармакоша, гл. 4:85).

Тому прості віруючі можуть боротися тільки за часткове поліпшення своєї Карми за рахунок «малих заслуг» — дотримання заповідей, відвідування монастирів і «священних місць», участі в релігійних церемоніях, щедрої милостині ченцям і громаді в цілому. Тхеравадини вірять, що ці «малі заслуги» можуть сповна захистити віруючого від можливих невдач і нещастя, а в недалекому майбутньому призвести до поліпшення їхнього соціального і матеріального становища.

З інших положень віровчення тхеравади цікава картина нашого Всесвіту, що складається з незліченної кількості світів, кожний з яких являє собою самостійний універсум. У кожному універсумі — 31 рівень трьох світів: реального світу, де діє закон Карми, ілюзорного світу, або світу небуття, і світу чистої свідомості.

Реальний світ, що населяється людьми, — плоский диск, що лежить на воді. У центрі світу — гора Меру, навколо якої обертаються Сонце, Місяць і зірки. Меру оточують сім гірських хребтів, за якими розміщені чотири континенти, що омиваються Світовим океаном і відділені від інших світів кам'яною стіною.

Реальний світ, у свою чергу, розділяється на 4 нижніх і 7 верхніх рівнів. Нижні рівні призначені для істот, контрольованих тільки емоціями, верхні, починаючи з людей, — для тих, у кого емоції переважають над розумом.

Рівні з 12-го по 27-й складають форми, що виникають у свідомості медитатора, тому їх зміст достатньо індивідуалізований. Однак, як правило, сфери ілюзорного світу становлять послідовність спроб віруючого осмислити за допомогою кожної з чотирьох істин зміст трьох інших. 28-й рівень складає сфера нескінченного простору; 29-й — сфера безмежної свідомості; 30-й — порожнеча; останній, 31-й рівень взагалі не описується. Це, власне, і є рівень нірвани.

В одному з переказів про життя Будди повідомляється про його зустріч із брахманом на ім'я Дона. Останній багаторазово намагався порівняти Будду зі створіннями, що живуть на різних рівнях реального світу. Однак щораз Просвітлений давав однаково коротку відповідь: «Ні!» Нарешті, вкрай збентежений брахман, вигукнув: «Якщо ти не є жодним з тих створінь, тоді хто ти?» І Просвітлений пояснив йому: «Усі ці духовні стани вже пройдені мною. Я — Будда!» (Типітака. Сутта-пітака. Анутта Нікая, II, 37—39).

Космологічна піраміда тхеравади покликана наочно висловити подвійного роду ідеї. По-перше, сприйняття людиною навколишнього світу не вичерпується звичним уявленням про нього як про щось матеріальне і реально існуюче, але цілком залежить від того рівня, на якому перебуває свідомість людини. По-друге, людина перебуває на проміжному рівні світобудови і постійно поставлена перед вибором — або праведне життя з можливістю переродження на верхніх, благих рівнях буття, або життя під диктування грішних пристрастей, що рано або пізно опустить її в самий низ.

Тхераваду ще називають «південним буддизмом», оскільки вона поширена в країнах, що розташовані на південь від Індії: Таїланд, Шрі-Ланка, Камбоджа, Лаос.

Другий напрямок — **махаяна** (букв. велика колісниця) має власне коло священних текстів — «*Праджняпараміта сутри*» (*Сутри Безмежної Мудрості*), що вважалися Одкровеннями самого Будди. Сутри махаяни в основному створювались між I ст. до н. е. й VI ст. н. е. Найпліднішими у творчому відношенні були II—IV ст. Таким чином, як влучно зауважив один буддолог, Будда через п'ятсот років після своєї кончини виголосив у багато разів більше промов і проповідей, ніж за все своє життя. Однак через надзвичайну складність розуміння їхнього змісту вони начебто були на багато століть приховані від людей. Коли ж настав відповідний час, їх повернув людям великий учитель Нагарджуна (200 р. н. е.). Сутри Безмежної Мудрості складаються з різних за розмірами творів — від сутр, що займають лише одну сторінку, до величезних сутр у 18, 25 і навіть 100 тис. віршів.

Праджняпараміта сутри — канонічні тексти, що розповідають про вищу позамежну мудрість, досконале розуміння, що переводить на інший берег існування — у нірвану. Їхня відмінна риса полягає в тому, що текст сутри не просто викладає релігійну доктрину, а прагне породити у людині особливий, вищий стан свідомості, стан безпосереднього переживання, бачення реальності, якою вона є, — порожньою, незаповненою ані матеріальними речами, ані ідеальними дум-

ками, а тому тотожною нірвані. Ось найвідоміший зразок такого тексту: «...якщо якась людина протягом незліченних кальп заповнить світи сьома скарбами і піднесе їх у дар, і якщо добрий син або добра дочка, які відчули прагнення стати бодхисатвою, витягнуть з цієї сутри хоча б одну гатху в чотири вірші, завчуть її, прочитають, вивчать і докладно проповідуватимуть її іншим людям, то щастя, знайдене ними, перевершить щастя, знайдене від попереднього дару»¹.

Найвідоміші Сутри Безмежної Мудрості — *Діамантова сутра*, *Лотосова сутра*, *Сутра Намиста*, *Махапаринірвана сутра* («Учення про великий перехід до нірвани»).

Махаяна розглядає Будду не як конкретну особистість, а як уособлення вищого начала — абсолютної мудрості, абсолютної досконалості тощо, і припускає можливість спасіння не тільки для ченців, а й для мирян. Це стає можливим завдяки трьом віронавчальним і культовим моментам:

- ученню про тотожність нірвани й сансари;
- ученню про бодхисатв;
- ученню про майбутній прихід Майтреї.

Відповідно до першого положення махаяни, між нірваною і сансарою немає ні просторових, ні тимчасових кордонів. Індивід, що крутиться, немов білка у колесі сансари, колесі перероджень, одночасно перебуває й у нірвані, однак через «затьмареність» його свідомості ілюзією «Я» і матеріальності світу вона залишається для нього недоступною. Проте слід зробити рішучий крок, очистити свою свідомість, і ти опиняєшся там, де тобі належить бути. Але навіть для того, щоб цей крок зробити, не потрібно прикладати надзвичайних зусиль.

Адже наступне положення махаяни — вчення про бодхисатв припускає, що досягнення нірвани, в принципі, відкрите кожній людині, здійснюється не стільки особистими праведними зусиллями, скільки за активної допомоги й підтримки бодхисатв. Так, один з учнів Будди досяг просвітлення одразу ж після того, як побачив зів'ялу квітку в руці Вчителя. Тому від своїх прихильників махаяна вимагає дотримання тільки найпростіших моральних заповідей і так званої «клятви бодхисатви» в тому, що людина, яка впритул наблизиться до нірвани, буде залишатися в звичайному світі, щоб допомагати йти «восьмеричним шляхом» іншим: «... Я клянуся захищати всіх відчу-

¹ Алмазная Праджня-Парамита Сутра // Избр. сутры китайского буддизма.— Спб., 2000.— С. 66.

ваючих істот й ніколи не залишати їх. Мої слова — щира правда, в них немає брехні. Чому? Тому що я став просвітленим для того, щоб звільнити всі відчуваючі істоти; я прагну до неперевершеного Шляху не заради себе¹. Свою благородну місію бодхисатва мусив виконувати доти, доки, як говорять буддисти, не «буде врятована остання травинка».

Махаяна пояснює простим віруючим, що велика кількість людей залишається в сансарі і, переживаючи безліч перероджень, виявляються прямими родичами один одному, внаслідок чого доля будь-якої людини не може залишити нікого байдужим.

В основі вчення про Майтрею лежать уявлення про циклічне функціонування нашого Всесвіту, що доповнюють і розширюють картину трьох світів у тхераваді. Кожний з нескінченної кількості світів, з яких складається Всесвіт, розвивається за законами циклу. Один цикл — *кальпа* («махакальпа», «велика кальпа») триває близько 4 млрд років. Кінець одного циклу означає тільки початок іншого. Не кожна кальпа відзначена появою Будд — бувають і такі, коли вони не народжуються зовсім. Наша ж кальпа воістину «буддоносна» — в ній повинно з'явитися 1008 Будд, по одному на кожні п'ять тисяч років. У циклі виділяються кілька періодів — «малих кальп», або просто кальп, у кожній з яких з'являються п'ять Будд. На початку кожного циклу світ буває досконалим, а люди практично безсмертними. Однак поступово світ занурюється в п'тьму нещастя і гріха. У результаті на зміну практичному безсмертю приходять життя, тривалість якого все більше скорочується (з 80 тис. до 80 років). Ми живемо в еру четвертого Будди кальпи — Будди Шак'ямуні. Початок її обчислюється з моменту його переходу в нирвану. Через п'ять тисяч років після відходу Просвітленого до нирвани з'явиться останній, п'ятий Будда — Будда Майтрея, чий прихід зійдеться з воцарінням на Землі справедливого правителя, що буде означати повне й остаточне спасіння людей. Тому, наприклад, офіційні бірманські газети на Новий рік обов'язково нагадують про те, скільки років пройшло з початку ери Гаутами і скільки залишилося до її закінчення.

Махаяна — це «північний буддизм», оскільки вона має поширення в країнах, розташованих на північний схід від його прабатьківщини — у Кореї, Китаї, Японії, Непалі.

Третій напрямок у буддизмі — **ваджраяна**, або **тантричний буддизм**. Саме слово «ваджра», від якого походить назва цього напрямку, спо-

¹ Сутра Ожерелья 23, 513 // Всемирное Писание. Сравнительная антология священных текстов.— М., 1995.— С. 349.

чатку означало удар блискавки бога Індри; пізніше воно стало вживатися в переносному значенні особливої субстанції, якій властиві яскравість, прозорість і незруйновність діаманта. Тому ваджраяна часто перекладається як «діамантова (алмазна) колісниця». Разом з тим, наставники ваджраяни завжди підкреслювали, що цей шлях є дуже небезпечним, подібним прямому сходженню до вершини гори по канату, натягнутому над всіма гірськими ущелинами і проваллями. Найменша похибка на цьому шляху призведе невдалого йогина до безумства або народження в особливому «пеклі». Запорукою успіху є прихильність ідеалу бодхисатви і прагнення досягти цього стану, щоб швидше отримати здатність врятувати живих істот від страждань сансари. Якщо ж йогин вступає на шлях діамантової колісниці заради власного успіху, в гонитві за магічними силами і могутністю, його кінцева поразка і духовна деградація невідворотні.

Цей напрямок зародився в Індії на початку I тисячоріччя н.е. Через свою таємничість він майже не досліджений. Можливо, що джерела цього вчення сховані в глибині історії Індії в ритуальних традиціях індійської сільської громади, пов'язаних з магічним збільшенням родючості. Але якщо тантрична практика сходить до примітивних вірувань, то філософія Тантри являє собою одне з відгалужень буддійської філософії.

Філософію Тантри, що виникла в середині I тисячоріччя н.е., можна охарактеризувати як різновид махаяни, огорнутий містичним і магічним туманом. Вона робить наголос на дуалістичне, чоловіче і жіноче начало, що лежить в основі Всесвіту. Два основних різновиди тантризму розрізняються як раз тим, якому началу вони віддають перевагу: тантризм «лівої руки», власне ваджраяна, — жіночому, тантризм «правої руки» — чоловічому.

Один з найвідоміших пізньотантричних творів (X—XI ст.) — *Калачакра-тантра* (букв. Колесо Часу). Вчення, що в ній міститься, за традицією приписуване Будді, набуло особливо широкої популярності у тибетському буддизмі (ламаїзмі), про який йтиметься нижче.

У Калачакрі основоположник першої з великих світових релігій ідентифікується з *Адибуддою* (санскр. споконвічний, первинний Будда). Адибудда з'єднується з богинею Калі, у результаті чого виділяє особливу енергію, що породжує все нові й нові союзи страшних жіночих божеств із їхніми не менш страшними чоловіками. Останні розглядаються як модифікації самого Адибудди, їм приписується ще більша могутність, ніж небесним буддам, а також жорстокий кровожерний характер.

У світі немає нічого постійного, немає нічого матеріального, тому що все відбувається завдяки божественній силі Адибудди. Цей Всесвіт описується (загалом його опис збігається з описом тхеравади) за образом і подобою людини: рух зірок і планет пов'язаний з подихом людини, розміри і пропорції людського тіла відбивають структуру Універсуму тощо. Один оберт колеса часу відповідає черговому переродженню людини.

Тим самим Калачакра-тантра дає обґрунтування езотеричному культові тантри, обґрунтовуючи можливість надприродного впливу на навколишній світ і досягнення таким шляхом швидкого спасіння.

З другого боку, Калачакра-тантра підбиває свого роду теоретичний підсумок розвитку буддійського віровчення до монотеїзму, до концепції єдиного Бога-Творця. Справді, спочатку своїми сучасниками Сіддхартха Гаутама сприймався лише як мандрівний аскет (шраман), рахунок яким і в сучасній Індії йде на сотні тисяч, якщо не на мільйони. Після смерті основоположника буддизму виник його культ — на його честь споруджували ступи, у всіх святилищах і монастирях установлювали його статуї, місця його життя і діяльності перетворили на об'єкт священного паломництва, його вислови зібрали у Священну книгу. Таким чином, він перетворився на бога, що правда, не єдиного — Будду Шак'ямуні, одного з тисячі будд.

Сутри махаяни (I—VI ст.) розглядали Будду вже по-іншому. Він став Божественним Абсолютом, що перебуває у всіх речах і в усіх людях як прихована, але справжня реальність — *Дхармакая*. В той же час божественна всемогутність і вселенське співчуття дозволяли Будді виявляти себе в двох інших «тілах». В одному з них він з'являвся у видіннях святим подвижникам і бодхисатвам, наставляючи їх на шлях спасіння, а в другому — *Нірманакая* — міг приймати будь-який тимчасовий вигляд, у тому числі й людини.

І от через півтори тисячі років після заснування першої зі світових релігій Будда остаточно утвердився як Бог-Творець, Споконвічний, Первинний Будда.

Для впливу на Всесвіт споконвічного Будди у ваджраяні використовуються досить специфічні засоби:

1. Магічна сила впливу особливих магічних засобів — заклинань — мантр (більш 2500), жестів — мудр і символів — мандал.

Мантра (санскр. манас — розум, траяти — звільняти) — повторювана без перерви коротка ритуально-магічна фраза. Вважається, що її сила сягає далеко за межі Всесвіту. Найбільш відома мантра «Ом Мані падме хум» найчастіше використовується буддистами Тибету.

«Мані падме» означає «діамант у лотосі», а «ом», це магічне слово всіх індійських релігій, і «хум» виражають владу над надприродними силами. Є й наукова версія цієї мантри: «мані» і «падме» виступають як символи чоловічого й жіночого начал, а зміст названої мантри полягає в словесній імітації магічно-сексуальних дій, що повинні були різко збільшити енергетичний потенціал віруючих і наблизити його до відкриття надприродних можливостей.

Мудра (санскр. з'єднання, сполучення) — символічний набір особливих рухів, головним чином, рук, зовні схожих на жести. Насправді мудра поєднує в собі кілька компонентів: позу, дихання, концентрацію уваги і власне рухи, що виражають жагу особистості з'єднатися з надприродними силами Космосу. Точніше, мудра спрямована на «запуск» усередині людської особистості надприродних властивостей, недоступних звичайній людині в звичайному стані.

Мандала, у значенні «коло медитації», — це кругла чи багатогранна діаграма. Геометрична схема, яка лежить в основі мандали, — коло, вписане в квадрат, який в свою чергу також вписаний в коло, — являє собою форму усвідомлення простору людиною, побудови універсальної моделі Всесвіту.

Внутрішнє коло мандали схематично виглядає як восьмипелюстковий лотос. Квадрат, у який він вписаний, орієнтований по чотирьох сторонах світу. Зовнішні сторони квадрата мають T-подібні виступи, що осмислюються як ворота у Всесвіт, позначений зовнішнім

колом. Деталі зображення в мандалі залежать уже від того, в якому саме ритуалі вона використовується і якому божеству присвячується (це божество зображується в центрі внутрішнього кола). У такий спосіб визначається колір основного поля, набір божеств, що сидять біля воріт у Всесвіт, зображення всередині кожного з восьми пелюстків — сегментів внутрішнього кола і багато чого іншого. Спосіб зобра-



Мудри
(символічні жести у тантризмі)

ження мандал безліч: мальовані й скульптурні, з металів простих і дорогоцінних, інкрустовані коштовним камінням, з піску, тіста, квітів тощо.

Споглядання мандал і концентрація на силах, що виходять від неї, дозволяють відчути присутність божества, тому що мандала покликає відігравати роль того місця, на яке боги спускаються з небес для здійснення якогось чудодійного акту.

Символічне число ваджраяни — 108 — уособлює трикутник, складений з одиниці, двох двійок і трьох трійок.

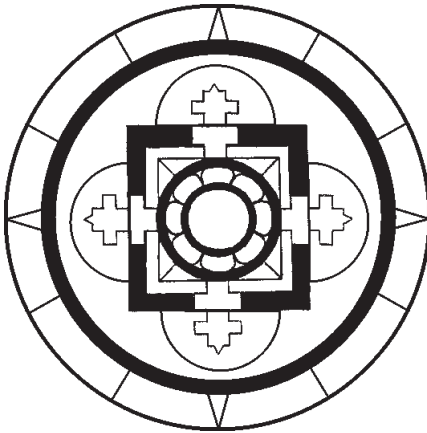
2. Різного роду езотеричні культові дії, серед яких уяву європейця найбільше вражає ритуал одночасного вживання алкоголю, риби, м'яса, зерна а також статевого акту. Цей ритуал («ритуал п'яти

М» — тому що назви всіх його складових на санскриті починаються зі звуку М) був запозичений ваджраяною з первісного індійського тантризму.

Сильний еротичний елемент, особливо характерний для Тибету і особливо привабливий для європейських послідовників тантри, насправді не має нічого спільного з тими сексуальними надуживаннями, які стали звичними для західного суспільства після сексуальної революції. Віруючі, виконуючи ритуали, зовні подібні до оргій, насправді не отримують суто фізичне задоволення, а прилучаються до всесвітньої жіночості й усвідомлюють споконвічний зв'язок речей, бо статеві стосунки, як ніякі інші, дозволяють вийти за межі індивідуального егоїстичного Я, відчути єдність з Іншим.

3. Як у всіх релігіях подібного напрямку, у ваджраяні необхідно керуватися настановами гуру і бути готовим цілком присвятити себе справі віри.

Тим, хто дотримується цих принципів, гарантується спасіння — швидко, як блискавка «ваджра», що випускалася богом Індрою. Та-



Геометрична схема, що лежить в основі зображення мандали (горизонтальна модель Всесвіту)

ких налічується приблизно 2,5% від загальної кількості віруючих буддистів. Не варто й згадувати, що ця школа нехтується іншими, більш суворими прихильниками буддизму.

5.6. ЛАМАЇЗМ

«Ламаїзм» — усталений термін для позначення різновиду буддизму, що укоренився головним чином у Тибеті — гористій області в Центральній Азії площею 3 млн 800 тис. кв. км, населенням 3,5—4 млн чол. На сучасній політичній карті світу ця територія належить Китайській Народній Республіці¹. Крім Тибету, ламаїзм розповсюджений у сусідній Монголії, Непалі, Бутані, деяких штатах Індії, з XVII—XVIII ст. — у трьох сибірських народів, які живуть на території Російської Федерації — калмиків, бурятів, тувинців.

Створення в Тибеті єдиної держави і вихід її як однієї з вирішальних сил у Центральній Азії відбулися в VII ст. при правителі (ценпо) Сонгцен Гампо (629—649). Тибетські хроніки повідомляють, що буддизм з'явився в країні разом з царськими дружинами — дочкою короля Непалу і племінницею китайського імператора. Його оголосили офіційною релігією в другій половині VIII ст., в роки правління Трисонг Децена (755—797). У цей час з 300 місцевих жителів створюється перша буддійська громада, будуються величезні монастирі, що знаходяться на державному забезпеченні, місцеві ж вівання й

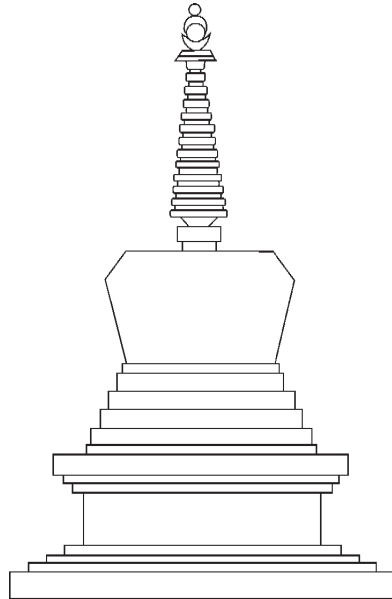


Схема ступи, або вертикальна модель Всесвіту в буддійській космології

¹ Самі тибетці називають свою релігію або «гелугпа» що означає «школа доброчесності». Сусідні монголи, серед яких також розповсюджений ламаїзм, називають цей різновид буддизму «жовтою вірою» по верхній частині одягу й головному вбранню духовенства.

культи з помітними рисами анімізму і шаманізму (так звана релігія «бон» або «бон-по») переслідуються. Утвердження буддизму в Тибеті звичайно пов'язується з проповідницькою діяльністю ченця з Індії *Падмасамбхави*.

Проте, Тибет так і не перетворився на централізовану державу й у середині IX ст. розпався на окремі незалежні або напівнезалежні території. Певний час буддизм піддавався навіть найжорстокішим гонінням. Під час цих гонінь від вчення Будди залишилися «одне тліюче вугілля»: руйнувалися монастирі, спалювалися священні тексти, «щодо ченців, то одних зробили м'ясниками, других кастрували, третіх послали полювати на диких звірів, а непокірливих позбавляли життя»¹.

Хоч як це не дивно, буддизм не програв від децентралізації Тибету. Кожен місцевий князь, кожна область Тибету цілком обходилися без центральної влади, але вважали за необхідне для підтримки власного авторитету будувати буддійські монастирі й храми, виділяти для їхнього утримання землю, худобу і людей.

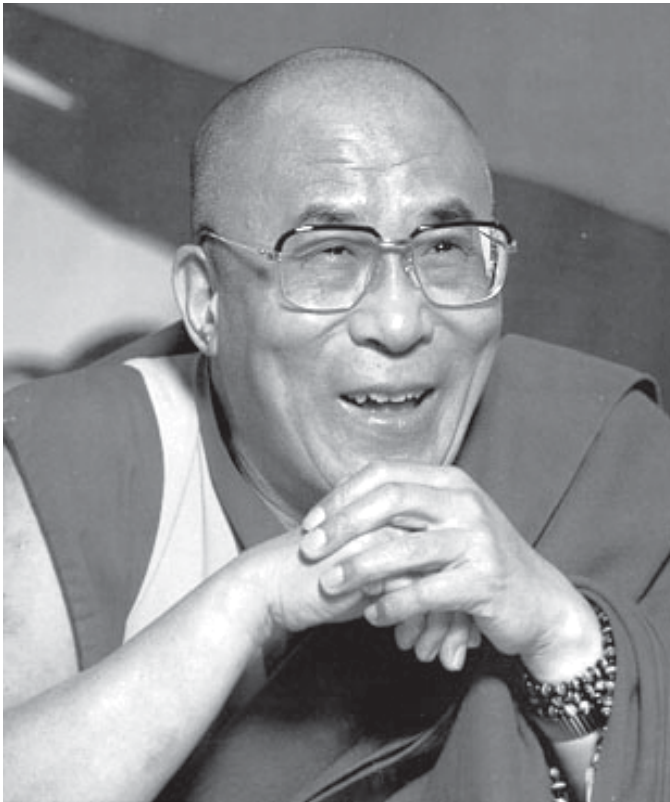
Період XI—XIV ст. характеризувався неухильним зміцненням буддизму в країні (підтвердженням чому стало проведення «сьомого собору буддійської Церкви» за участю тибетських ченців і численних гостей з Індії) і поступовим підпорядкуванням буддизмом світської влади. Часто це відбувалось за рахунок того, що головою буддійської чернечої громади-сангхи і господарем монастиря у певній місцевості ставав близький родич тамтешнього можновладця.

У середині XIII ст. Тибет був завойований монголами. Вірні політиці перетворювати в підкорених країнах духівництво на своїй вірних союзників, яку б релігію ті не сповідували, вони дарували буддійському духівництву владу над Тибетом, звільнили його від податків і щедро наділили землею. Незабаром прийняли буддизм і самі монголи. На цей час припадає діяльність найбільшого буддійського вчителя Тибету *Цзонхави* (1357—1415). Саме він перетворив буддизм на ламаїзм, у законодавчому порядку затвердивши сформовані в реальній практиці тибетському буддизмі зміни: заснував складну систему ієрархії всередині сангхи, розробив статут для ламаїстських монастирів, ввів урочисту обрядовість при богослужінні, реформував систему релігійної освіти.

Остаточо повновладдя буддійських ченців установилося в Тибеті в останній чверті XVI ст., коли чернець (*лама*) Соднам Джампцо

¹ Тибетская летопись «Светлое зеркало царских родословных» [Гл. 18] – Л., 1961. – С. 55.

одержав від монголів титул *Далай-лами*. Звичайно вважають, що «далай» — переклад на монгольську мову тибетського слова «джампо» — «океан». Це мало свідчити про глибину і безмежність вченості і мудрості лами. Соднам Джампо став уважатися III Далай-ламою, два його попередники були оголошені такими заднім числом. Так установилася спадкоємність влади лам у Тибеті. Номінально далай-лами керували Тибетом до 1959 р., а його світськими правителями вважалися імператори сусіднього Китаю. Особливо шанується в історії ламаїзму V Далай-лама (1617—1682), що носив титул «Великий». Після невдалого повстання частини тибетського духовництва проти центрального комуністичного уряду Китаю XIV Далай-лама (народ. 1935 р.) втік у сусідню Індію, де одержав притулок як релігійний діяч.



Далай-лама XIV

На більшій частині території Тибету в 1965 р. був утворений Тибетський автономний район у складі Китайської Народної Республіки. Відразу ж почалася безкомпромісна боротьба з ламаїзмом. Близько 1 млн тибетців загинули в комуністичних таборах, ще 100 тис. втекли з країни. Були зруйновані практично всі 6259 монастирів (крім 13). З 600 тис. ченців і черниць загинуло 110 тис., інших змусили зректися чернечих обітниць. Тільки в 80-х рр. завдяки ліберальним реформам у Китаї, потроху починає оживати і релігійне життя в Тибеті, де нині функціонує близько 200 монастирів.

Порівняно з іншими напрямками, тибетський буддизм має свої **особливості**, до яких належать:

1. Релігійний синкретизм, органічне поєднання в ламаїзмі місцевої релігії бон з основними напрямками буддизму. Не дивно, що для мандрівника Тибет може з'являтися й у вигляді запаскуджених культових споруд, ченців-лам, що поводять себе як звичайні жебраки, й у вигляді поширених усередині вузької групи посвячених таємничих обрядів, що вимагають найвищої духовної і фізичної досконалості.

2. Створення більш централізованої і розгалуженої релігійної організації, ніж в інших країнах, де панує буддизм.

3. Зрошення державної і світської влади, що не зовсім вписується в загальнобуддійський принцип неприйняття матеріального світу.

4. Шанування і звеличування ролі наставника ченця-лами, тому що тільки за його допомогою вчення Шак'ямуні може дійти до розуму і серця слухача.

Завдяки такій ролі лам, за тибетським буддизмом закріпилася назва ламаїзму. Віруючі під загрозою «поганих» перероджень повинні звільняти лам від непотрібного їм вантажу повсякденних справ, бути готовими віддати ламі все своє майно, вшановувати ламу як самого Будду. У цьому вони присягають на урочистій церемонії проголошення Обітниць Притулку, не забуваючи прибігати одночасно й до Будди, Дхарми, Сангхи. Бували часи, коли більш як у 6200 тибетських монастирях проживало до 25—30% усього дорослого населення Тибету.

Головна **збірка священних текстів** у ламаїзмі — *Ганджур* (Канджур) (тибетськ. переклад одкровень (Будди), налічує 108 томів. Томи Ганджура, як і інші книги ламаїстської літератури, являють собою довгі аркуші паперу, уздовж яких іноді з обох, іноді з однієї сторони написаний текст. Ці аркуші скріплюються двома дошками-обкла-

динками або просто обертаються шматком кольорової матерії. Текст Ганджура, написаний від руки, цінується в 108 разів (по числу томів) більше, ніж друкований. Укладання священного ламаїстського канону, що завершилося в першій третині XIV ст., відбувалося шляхом перекладу найважливіших буддійських текстів.

На другому місці після Ганджура, за своїм авторитетом стоїть *Данджур* (Танджур) (букв. переклад тлумачень або навчань). Він налічує 225 томів творів, також перекладених із санскриту, китайської та деяких інших мов. Ці твори мають в основному коментаторський характер щодо основних священних текстів буддизму. Розміри свого священного канону ламаїсти визначають так: для перевезення Ганджура потрібно 14 мулів, Данджура — 28.

Почесне місце у священній ламаїстській літературі займають також Калачакра-тантра і твори «засновника» ламаїзму Цзонхави.

У жодному іншому напрямку, в жодній іншій країні, де буддизм є релігією більшості населення, його **пантеон** не розрісся до таких масштабів, як у ламаїзмі. Це неминуче впадає в око будь-кому, хто зазирнув в ламаїстське святилище, — настільки багаточисельні зображення різноманітних божеств і святих він там зустріне. Пояснюється це злиттям у пантеоні ламаїзму загальнобуддійських божеств із шанованими божествами махаяни, тхеравади, ваджраяни і місцевими богами та духами ще добуддійського періоду. Втім, для послідовників буддизму, що по-справжньому далеко просунулися на шляху спасіння, всі божества є тільки відображеннями їхнього власного розуму в різних аспектах.

Учені лами поділяють свій пантеон на чотири розряди, у кожному з розрядів існують свої внутрішні підрозділи.

Перший розряд складають більше 1050 будд, 8 бодхисатв, 16 архатів, а також обожені діячі буддизму. До числа прирівняних до богів відносять як подвижників загальнобуддійського масштабу (Нагарджуна, Васубандху), так і тих, хто зіграв вирішальну роль в історії тибетського буддизму (Цзонхава, далай-лами). *Другий розряд* — *дакіні* (букв. повітряні мандрівниці). Дакіні здатні пересуватися в небесному просторі, повелювати демонами, іноді вони з'являються до тих, хто шукає їхньої допомоги або викликає їх заклинаннями. Цих божеств ламаїзм запозичив з тантризму. *Третій розряд* — *докишти* (санскр. дхармапали) — страшні «охоронці закону», грізні захисники віри. Четвертий розряд містить у собі і так званих «божеств місцевості», що супроводжують вищих богів і потрапили в ламаїзм із тибетського і монгольського шаманізму, і 84 000 «господарів землі» — духів-за-

ступників окремих гір, рік, озер, населених пунктів тощо. Вони дісталися ламаїзмові «у спадщину» від колишньої релігії бон.

Ламаїзм також сприйняв з інших напрямків буддизму інші об'єкти шанування. Особливо значного поширення набув у ламаїзмі культ ступ (тибетськ. чортен). Символіка ступи досить складна. Прийнято виділяти в ступі п'ять геометричних фігур (куб, куля, півкуля, трикутник, сваямбху). Вони послідовно розташовані одна над одною й уособлюють елементи, з яких складається Всесвіт: землю, воду, вогонь, повітря й ефір (свідомість, дух). Вертикальна ж конструкція ступ символізує тричленну структуру Універсуму, де фундамент асоціюється з нижнім світом, основа купола — зі світом земним, а сам купол — з небесами. Шпиль осмислюється як вісь світу або світове дерево на вершині гори Меру. З другого боку, ступа відтворює в повній відповідності з «колом перероджень» цикл кожного людського життя: народження на землі — сходження по сходах знання — перехід у царство чистої свідомості — нове народження.

Найприкметнішим моментом **віровчення ламаїзму** є «вчення про живих богів», тобто про втілення божеств буддійського пантеону в провідних представниках ламаїстського духівництва. Воно вказувало, що якийсь бодхисатва або чернець-лама, який досягнув вищого ступеня святості, не бажаючи залишити свою паству на здобич величезному сонму злих духів, може відмовитися від переходу до нірвани і в новій тілесній оболонці продовжувати свою благородну місію.

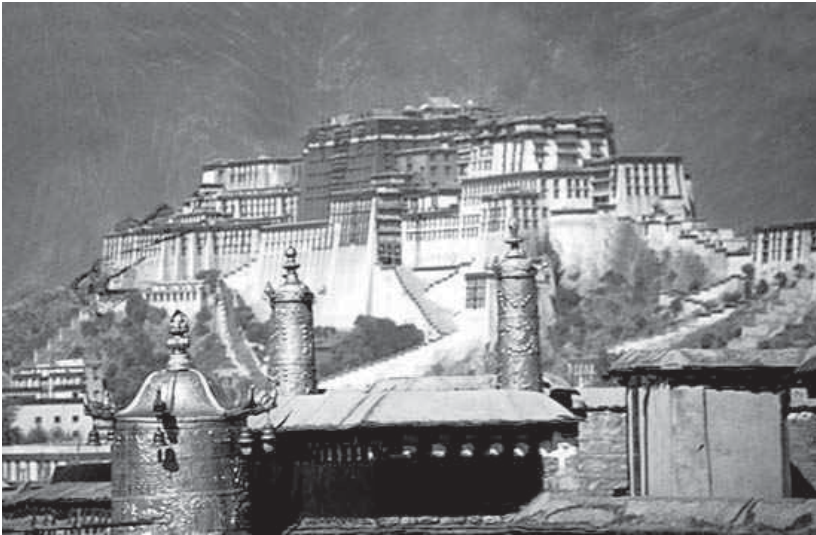
«Вчення про живих богів» породило цілу практику пошуку нових інкарнацій, утілень знаменитих діячів ламаїзму. Найпростіший спосіб переродження полягав у тому, щоб усупереч чернечим обітницям узяти собі дружину й родити сина — духовного спадкоємця свого батька. Можна було оголосити привселюдно або таємно вказати в письмовому вигляді про своє майбутнє перевтілення. Згодом для ченців певних ступенів пошуки їхніх перевтілень почали відбуватися автоматично. На майбутнього переродження, звичайно це було немовля до 9-ти місяців, вказував цілий ряд прикмет (віщі сни учнів або батьків, час і місце народження, різного роду ознаки). Дитину відправляли до монастиря. Пізніше вона проходила через цілу низку додаткових іспитів — наприклад, мала вибрати предмети, якими будцімто володіла у минулому житті, з купи зовсім подібних. У разі успіху, після років тривалої підготовки переродженець займав місце свого попередника.

У ламаїзмі існують численні ранги переродженців. Вищі з них — Далай-лама і його духовний наставник *Панчен-лама*. Титул «Вели-

кий Учитель» (Панчен-лама) вперше одержав на початку XVII ст. наставник малолітнього IV Далай-лами. Панчен-лами і Далай-лами перебувають один з одним у складних стосунках. Панчен-лама вшановується як живий будда Амітабха. У Далай-лами вбачають земне втілення бодхисатви Авалокітешвари, свого роду «сина» Амітабхи, що рятує живих істот на землі, тоді як його «батько» перебуває в стані повного спокою, у нірвані. Незважаючи на це фактичним главою влади в Тибеті залишався Далай-лама, а Панчен-лама розглядався як вищий авторитет в суто релігійних питаннях. Резиденція Далай-лами — палац-монастир Потала в місті Лхаса, що підноситься над містом на 140 м — майже висоту піраміди Хеопса; резиденція Панчен-лами — монастир Дашихлумбо, біля міста Шигатце.

Культурна практика мирських послідовників ламаїзму складається наче з двох дотичних, але принципово різних шарів, — монастирського, офіційного, і позамонастирського, простонародного. Перше вимагає участі мирян у звичайних щоденних і урочистих богослужіннях у монастирях (монгол. хуралах) і щорічних великих святах (великих хуралах).

Монастир (у монгол. — дацан) являє собою складний архітектурний комплекс із культових, господарських, навчальних будівель,



*Потала — палац-монастир в м. Лхаса в Тибеті,
резиденція Далай-лами*

обнесений побіленим муром. У деяких монастирях проживало часом по шість, вісім і навіть 10 тис. ченців! Уздовж монастирської огорожі стоять так звані молитовні колеса (*хурде*), що являють собою циліндри на вертикальній осі, заповнені сувоями із священними текстами.

Усередині будь-який ламаїстський храм заповнений, точніше, переповнений картинами і скульптурами релігійного змісту. Перед зображеннями божеств знаходиться обтягнутий тканиною жертвний стіл зі священними обрядовими предметами. Для лам призначений окремий поміст, розташований між рядами колон, що підтримують дах. Під час здійснення щоденних богослужінь (часто двічі або тричі на день) на ньому на шовкових подушках (чим вище ранг лами, тим вище в нього поміст і тим більше під ним подушок) сидять лами, що читають текст розданої їм посторінкової книги. Всі лами читають свої сторінки одночасно. Іноді, перериваючи читання, лами починають співати, супроводжуючи релігійні гімни звуками різних ритуальних інструментів.



*Ручний хурде –
молитовний
циліндр*

Віруючі-миряни, як правило, на богослужіннях не присутні. Вони чекають біля храму на закінчення моління, щоб покласти земні поклони перед зображеннями божеств і залишити їм скромні підношення.

Для здійснення молитви неписьменні віруючі активно використовують механічні хурде.

Один механічний поворот циліндра рівноцінний прочитанню всіх вкладених до нього молитов.

Улюблені свята ламаїстів:

- *Цагалган* (від цагансара, білий місяць), який припадає на початок нового року за старовинним місячним календарем;

- «*Круговерть Майдарі*» (Майтреї) в літні місяці, покликана прискорити пришествя прийдешнього Будди на землю і встановлення ним нового життя;

- *Дзул-хурал* — осіннє свято на честь відходу фундатора ламаїзму Цзонхави в нірвану.

Основою другого шару ламаїстського культу є дотримання етичних заповідей. Мова йде про добре відомі кожному буддисту десять «чорних гріхів» і десять «білих чеснот». У число гріхів входять гріхи

тіла (вбивство, крадіжка, перелюб); гріхи слова (брехня, наклеп, лихослів'я, марнослів'я), гріхи думки (зздрість, злоба, еретичні помисли). Добродесності прямо протилежні гріхам. Людям розповідається про різноманітні пекла і їхнього господаря Шиндже (індуїстський і буддійський Яма). Він володіє «дзеркалом Карми», в якому показані вчинки всіх померлих. Демонструються їм і багатометрові макети «Чистих Земель», Західного Раю, господарем якого є будда Амітабха.

Крім того, позамонастирський шар культової практики містить у собі щоденні жертвопринесення перед домашнім вівтарем, проведення ритуальних гадань з різних життєвих приводів, здійснення обрядів життєвого циклу.

Особливо відповідальними є обряди, що супроводжують смерть і поховання, тому що їхнє недотримання, навіть в окремих деталях, неминуче спричинить за собою нові смерті в родині. Вони засновані на вченні про *бардо*, проміжний стан між перевтіленнями. Особливо важливий для майбутнього життя стан, у якому протягом 49 днів після смерті знаходиться *ла* — свого роду «життєва сила померлого». *Ла* святих після смерті по п'ятикольоровій райдузі йде на небо. *Ла* простих мирян має розпоряджатися чернець-лама. Звичайно запрошений для цієї мети чернець сідає в узголів'ї померлого й читає йому «Книгу Мертвих» (Бардо Тходол), у якій докладно описуються блукання душі в проміжках між новими інкарнаціями, перевтіленнями. Далі лама зобов'язаний за допомогою особливих ритуалів вивести душу з тіла, а потім спрямувати її в рай.

Тіла померлих у ламаїзмі найчастіше залишаються в розчленованому вигляді у віддаленому місці. Видатних лам прийнято бальзамувати і виставляти в скляних саркофагах у храмах, іноді їхні мумії покривають зверху тонким шаром золота, перетворюючи на своєрідні статуї.

5.7. ЧАНЬ-БУДДИЗМ

Ще одним напрямком буддизму є його китайський і японський різновиди — *чань-буддизм* і *дзен-буддизм* відповідно (санскр. дх'яна — медитація).

Авторитети чань-буддизму сходяться на тому, що їхній напрямок від інших відрізняє чотири принципи:

1. прозрівати свою внутрішню природу, ставати Буддою;
2. прямо вказувати сутність свідомості людини;

3. не створювати письмових настанов;
4. передавати істину поза навчанням, іншим способом.

Свій початок чань-буддизм бере в VI ст., коли в Китай прийшов проповідник *Бодхидхарма* (букв. Закон Просвітління). Вважається, що засновник чань-буддизма походив, як і Будда, з багатой і знатної індуської родини і, подібно Будді, залишив мирське життя і присвятив себе поширенню істинного вчення. Остаточне оформлення чань-буддизму відбулося на межі VIII—IX ст.ст., коли кількість послідовників нового напрямку зростає настільки, що виникла потреба зафіксувати особливі правила поведінки для ченців. Деякі з цих правил суперечили основоположенням «Віная-пітаки». З IX ст. чань-буддистські громади з'явилися в сусідній Кореї, а на рубежі XII—XIII ст.ст. цей напрямок проникнув до Японії, де незабаром міцно утвердився.

Бодхидхарма вчив, що кожна людина носить у собі Будду. Тому її завдання полягає в тому, щоб розбудити природу Будди у своєму серці і своїй душі. В одному з канонічних чань-буддистських текстів міститься таке вдале розрізнення бачення сутності Будди в різних його напрямках: для затьмареного Будда є живою істотою, для просвітленого жива істота і є Буддою¹.

У буддизмі махаяни, що значною мірою позначився на теоретичних засадах чань, подібний стан називається «*Неперевершене Повне Пробудження*» і розглядається як вища мета релігійної діяльності, оскільки він безпосередньо сусідить з нірваною. Вважається, що реалізувати в собі стан «Пробудження» здатний кожний, причому «тут і зараз», в акті безпосереднього інтуїтивного сприйняття істини. Однак істинне бачення відкривається не кожному людському розуму, а тільки такому, що не затьмарений ніякими думками або чуттєвими образами. Такий стан порівнюється з чистим дзеркалом або дзеркальною водною гладдю, коли людина не може розрізнити навіть «Я» і «не-Я». У ньому світ більше не розділяється на протилежності, насамперед на добро і зло, любов і ненависть, реальність і ілюзію, дійсність і сон. Людина і світ зливаються в одне ціле. Разом з тим «Неперевершене Повне Пробудження» з погляду чань-буддизму не являє собою одноразового стрибка свідомості і може настати після проходження кількох Просвітлень.

¹ Записи бесід чаньського наставника Линьцзи // Абаев Н. В. Чань-буддизм і культурно-психологічні традиції в середньовіковому Китаї.— Новосибірськ, 1989.— С. 222.

У цій «прямоті» досягнення поставленої мети полягає друга відмінність чань-буддизму від інших напрямків цієї світової релігії, де Пробудження уявляється чимось далеким, майже надприродним, а головне — досяжним після багатьох і багатьох існувань, наповнених копіткою цілеспрямованою роботою.

Відомий сучасний адепт цього напрямку Д. Т. Судзуки у своїх «Лекціях про дзен-буддизм» дав наступне порівняння дзен-буддійського (чань-буддійського) світосприйняття зі світоглядом, традиційним для європейської християнської культури. Для того щоб, наприклад, осягнути сутність квітки, європейським ученим потрібно відсторонитися від неї як від досліджуваного об'єкта і після цього піддати цей об'єкт різним аналізам: ботанічному, хімічному, фізичному тощо. «Шлях Дзен» (Чань) — «проникнення в об'єкт і бачення його наче зсередини. Щоб пізнати квітку, треба стати нею, квітнути, насолоджуватися сонячним теплом і перестуком дощу»¹.

З чань-буддійського вчення випливало, що істину не можна висловити на папері або пояснити словами, тому що будь-яке уявлення, будь-яка думка тільки забруднять споконвічну порожнечу нашої свідомості, порівнянну, хіба що з чистотою самого Будди Шак'ямуні: «Те, що чуттєво сприймається, не відмінно від порожнечі. Порожнеча не відмінна від того, що чуттєво сприймається...»². Впертим і завзятим шанувальникам зовнішньої форми буддистської релігії згадувався сумний жереб ченця Сунакшаті. Останній старанно вивчив до останньої букви її віровчення, але переродився в пеклі, тому що земля не витримала його вченості.

Принцип «не спиратися ні на слова, ні на писання» (інша чаньська мудрість говорить: «шукати мудрість поза собою — це верх дурості») продовжував традицію «благородного мовчання» Будди. Просвітлений так відповідав на всі запитання щодо вічності або кінця світу, смертності або безсмертя душі й тіла, тому що вважав — вирішення цих «метафізичних питань» нічого не дає для Просвітлення людини. Був близький він і даоській традиції, що стверджувала: «Чим далі йдеш, тим менше пізнаєш. Тому досколомудрий не ходить, але пізнає [усе]. Не бачачи [речей], він проникає в їхню [сутність]» (Лао-цзи. Книга про Дао і де, гл. 47).

Разом з тим, для оволодіння практикою чань вважалося необхідним знати деякі священні тексти. Велика частина цих текстів нале-

¹ Судзуки Д. Лекции по дзен-буддизму. — К., 1992. — С. 15-16.

² Сутра Сердца Праджня Парамиты // Избр. сутры китайского буддизма. — СПб., 2000. — С. 3 — 32.

жить до сутр махаяни (Діамантова сутра, Сутра Серця), хоча є й оригінальні твори (Сутра Помосту Шостого Патріарха Хуейнена).

Подібно вогню, що запалює світильник, істинна мудрість переходить від учителя до учня, вважали чань-буддисти. У культурах Азії ці стосунки, незалежно від релігії, що переважає в тій чи іншій окремо взятій країні, визнаються священними. Учителю бере на себе відповідальність за Карму учня, а учень, у свою чергу, зобов'язаний незаперечно коритися наставнику й шанувати його не менше, якщо не більше, ніж батька. Чань-буддистські наставники вважають, що поганий учень використовує вплив учителя, посередній учень захоплюється добротою вчителя, а хороший учень росте сильним під тиском дисципліни вчителя. До цієї звичної моделі стосунків старших і молодших чань-буддизм додав щось своє: він надає всю повноту ініціативи в зав'язуванні таких стосунків саме учню. Зрештою, учитель не може навчити учня чань-буддизму, його завдання — тільки допомогти учню здійснити «природжену реалізацію» його власної внутрішньої сутності.

З вищеназваних причин чань-буддизм не надає переваги суворим аскетичним обмеженням і відлюдництву, деталізованій релігійно-обрядовій практиці і вільно узгоджується із заняттями землеробством, літературою, живописом і бойовими мистецтвами, накладає помітний відбиток на суспільство, де практикується. Скажімо, у Японії дзен-буддизм знайшов втілення в таких нині широко відомих явищах японської культури, як ікебана, чайна церемонія, поетичний жанр хокку (хайку). Мистецтво *ікебани* бере початок у практиці дзен-буддистської медитації, де квіти або гілки отримували самостійне значення як об'єкти споглядання, відштовхуючись від яких, можна було перейти до думок про сутність Всесвіту й природи, їхню єдність з людиною. Вірш у жанрі *хокку* складається усього з 17 складів. У західного читача часто складається враження, що хокку встигає тільки позначити тему, а не розкрити її. Для буддиста призначення хокку в іншому — воно подібне до камінчика, кинутого у заплаву розуму слухача для того, щоб викликати там вільні асоціації. Навіть особливий спосіб життя японських самураїв, відомий європейцям як *бушидо* (бусидо), можна цілком розцінювати як шлях Дзен щодо мистецтва війни.

Інтуїтивне Просвітлення розцінюється в чань-буддизмі як більш повноцінне, оскільки будь-який попередній тренінг сам по собі засвідчує спробу штучно «спотворити» природу людини. Навіть у житті звичайної людини бувають моменти, що нагадують деякі прояснені

стани свідомості. Давні майстри Чань дали їм такі назви: «Зникла людина, залишилися обставини»; «Зникли обставини, залишилася людина»; «Немає ні людини, ні обставин».

Перше формулювання означає ситуацію, в якій наш розум цілком поглинутий зовнішніми обставинами. Ми переживаємо про-світлення цього типу, коли граємо в азартні ігри або вболіваємо за кимсь у якійсь грі, читаємо, пишемо і навіть простягаємо руку, щоб відчинити двері. В такі моменти ми на мить забуваємо про самих себе, не складаємо собі ясного звіту ні у своїй поведінці, ні в процесі свого мислення.

Друга категорія означає таку ступінь концентрації внутрішньої уваги, коли ми припиняємо помічати існування оточуючого нас світу й інших людей.

Третій стан має місце, коли наша свідомість перестає звертати увагу на саму себе. Так відбувається, коли ми, наприклад, думаємо: «Сьогодні хороша погода». Якщо в наступну мить свідомість відвер-неться на щось інше, думка про погоду не залишить у розумі відбитків, як не залишає слідів в небі траєкторія польоту птаха.

Парадоксально, але проблема для середньої людини полягає саме в зовнішній легкості і простоті даного акту. Людина стає справді вільною тоді, коли вона навіть не здогадується, що взагалі існують такі поняття, як «свобода» й «несвобода». Саме через усю цю пара-доксальну проблематичність інтуїтивного усвідомлення «буддоєм-ності» природи кожної людини й було розроблено в чань-буддизмі систему спеціальної підготовки його послідовників.

Крім того, треба пам'ятати, що чань-буддизм виник у суспільстві, яким керували в душі вчення великого мудреця стародавності Кон-фуція (551—479 р. до н.е.), який акцентував увагу на пунктуальному виконанні людиною своїх соціальних обов'язків і буквальному дотриманні 300 великих і 3000 малих правил «ритуалу».

Релігійно-культува практика чань-буддизму полягала у комп-лексному поєднанні важкої фізичної праці і твердої самодисциплі-ни, дихальних і гімнастичних вправ, особливої дієти, масажу, голко-стимуляції; парадоксальних логічних задач і діалогів; певних засобів «шокотерапії» з боку наставників. Ця підготовка призначалася для ченців з їхнім аскетичним життям за найсуворішими у всьому буд-дизмі правилами і одночасно із найвільнішими умовами перебуван-ня в чернечих громадах.

З них налічується три головні.

1. *Життя в служінні*. На відміну від більшості інших буддистсь-ких громад-сангх, що свято слідували розпорядженням «Віная-піта-

ки», згідно з якими чернець не міг робити ніякої фізичної роботи, крім прибирання у своїй келії, чань-буддійський чернець виконував чітко закріплені за ним не тільки культові, а й господарські обов'язки. Вважалося, що фізична праця є особливим різновидом медитації, що привчає свідомість цілком включатися в роботу тіла, зливатися з ним. Зразком «життя в служінні» можна вважати життя одного з найбільш відомих чань-буддійських діячів Байчжана, що навіть у старості любив господарювати в монастирському саду. Турбуючись про стан здоров'я вчителя, його учні якось сховали мотику. Тоді Байчжан зачинився в келії і відмовився приймати їжу, заявивши: «День без праці — день без їжі». Відтоді ця приказка перетворилася на символ чань-буддійської працелюбності.

2. *Життя в молитві.*

3. *Життя в медитації.* Справді, головне приміщення в будь-якому чань-буддійському монастирі й у наш час — це напівтемний зал для медитації, в якому ченці проводять по дві-три години, іноді кілька разів на день. Спеціальні служителі або наставники при необхідності ціпками роблять «підбатьорливий масаж» тим ченцям, які задрімали або прийняли неправильну позу. Існують також періоди «великого споглядання», коли протягом щонайменше семи днів старші ченці сидять обличчям до стіни, споглядаючи принцип Дхарми. У цьому вони наслідують приклад самого Бодхидхарми, який за переказом, провів у такому стані цілих 9 років!

Ченці, які практикують медитацію, починають з того, що навчаються зосереджувати увагу на окремому фізичному об'єкті: припустимо, пильно вдивляються в коло на землі, посудину з водою, вогонь, верхівку дерева, кольорову пляму. Ця вправа має тривати доти, доки «знак» об'єкта не закріпиться в їхній свідомості настільки глибоко, що вони зможуть чітко бачити його навіть із заплющеними очима. Свідомість, що привчили до зовнішньої концентрації, вважають чань-буддисти, зможе перенести цю навичку й на внутрішнє споглядання сутності речей. Унаслідок внутрішньої концентрації свідомість повинна переконатися в «порожнечі» всього в світі й тим самим спустошити саму себе. Нарешті має стати звичкою такий стан свідомості, коли її потік вільно і легко переміщається від одного об'єкта до іншого, не затримуючись на жодному з них. У такому стані індивідуальне «Я» припиняє контролювати психіку людини зовні і цілком поглинається нею. Відтепер свідомість підкоряється тільки імпульсам, що безперешкодно виходять від внутрішньої «істинної» природи людини.

Слід підкреслити, що подібна медитативна практика не має на увазі ні підпорядкування, ні примусового «очищення» свідомості, скоріше, її «відпущення на волю». Вона цілком вписується в традицію «серединного шляху», спрямованого на тренування органів чуття і мислення, а не на їхнє вольове підпорядкування, на чому наполягають індійські йоги.

Характерною рисою чань-буддійською медитації є підкріплення індивідуальних і колективних медитативних вправ індивідуальними бесідами зі своїм наставником, що зазвичай відбуваються щовечора, якщо учень не має потреби в більш частому спілкуванні.

Логічні парадокси (у японському дзен-буддизмі — *коани*), яких налічується приблизно 1700, являють собою запитання, що не мають відповіді, служать меті радикальної зміни стереотипу мислення тих, хто вивчає Чань або Дзен, і допомагають їм досягти звільнення свідомості аж до повного її просвітління. Приклади типових коанів:

«Якщо ти зустрів на вулиці когось, хто осягнув істину, ти не можеш пройти мимо мовчки і не можеш заговорити з ним. Як ти вчиниш при зустрічі?»

«Коли ти ляскаєш в обидві долоні, утворюється звук. Тепер послухай, як ляскає одна долоня!»

Наставники чань-буддизму, що практикують його в західних країнах, разом з коанами з успіхом використовують відому казку Л. Керролла «Аліса в Країні Чудес».

За допомогою коанів розум штучно стає на межу абсурду і демонструє власну безпорадність, коли за укоріненою звичкою намагається дати раціональні відповіді на запитання коанів. Навпаки, реакція на запитання коана має бути природною й миттєвою. Учень, що не звик до такої реакції, спочатку губиться. «Якщо ти не можеш відповісти, тобі залишається тільки дочекатися пришествя Майтреї і запитати в нього», — такими словами втішають його чаньські наставники. Але в міру того, як він навчиться не обтяжувати свій розум складними логічними конструкціями, його відповіді набудуть рідкісної невимушеності й дотепності.

Практика коанів, так само як і практика медитації, та й весь чань-буддизм у цілому повинна проводитися під керівництвом майстра Чань. Але майстер не пасивно контролює і дисциплінує учня, він активно діє на нього засобами «шокотерапії».

«Шокотерапія» — це незрозумілі команди наставників своїм учням, зовні несвоечасні запитання, цитати з якогось священного тексту, грубі жести, а то й несподівані удари ціпком з усіх сил. Остан-

ню дію можна порівняти з останнім помахом пензля, яким досвідчений творець завершує свій твір. Спираючись на розвинуту тривалими тренуваннями інтуїцію, наставники повинні уловити в виснаженій витраченими зусиллями і внутрішніми сумнівами свідомості учня той момент, коли йому буде досить одного поштовху, щоб піднятися на якісно новий рівень.

Усю цю оригінальну чань-буддійську практику можна порівняти хіба що з первісними ініціаціями або «шаманською хворобою» як символічним уособленням умирання і нового народження людини.

На відміну від Просвітлення, штучно досягнутого подібними неймовірними для непосвячених зусиллями, інтуїтивне «проникнення» у природу Будди чимось зовні схоже на творче осяяння, як його розуміє європейська християнська культура. Воно повинно охопити людину раптово, без зовнішніх зусиль з її боку, у будь-якому місці, у будь-який час. Наприклад, уславлений шостий патріарх чань-буддизму Хуейнен, за його власними словами, одержав своє перше Просвітлення на ярмарку, де торгував дровами, коли почув читання буддійської Діамантової сутри¹. «У термінах християнства настає момент, коли душі чують голос живого Бога, — стверджує Д. Т. Судзуки. — Євреї могли б сказати, що Мойсей перебував саме в подібному стані свідомості, коли почув глас Божий на горі Синай: “Я є Той, Хто є”²».

Послідовники чань-буддизму, що пережили подібний психологічний досвід, звичайно порівнюють його з несподіваним випаданням дна в бочці, внаслідок чого весь її вміст за кілька секунд опиняється зовні.

Коли нарешті настає (неважливо, штучно чи спонтанно) довгоочікувана мить Просвітлення, то істинна природа людини проглядає наче сонце, що його не можуть повністю затьмарити ніякі хмари, вона відчуває «нестерпну легкість буття». Це означає не тільки новий — більш свіжий, більш гострий, але головне — більш цілісний погляд на світ, подібно погляду людини, яка вийшла на світло після тривалого перебування в темряві. Самі дії і вчинки людини в подібному стані підкоряються тільки внутрішнім інтуїтивним поривам і можуть йти врозріз із загально визначеними правилами поведінки: божевільний регіт, голосний лемент, лихослів'я, знущання з буддійських святинь і текстів (не виключаючи й чань-буддійських). Така дивна реакція

¹ Сутра Помоста Шестого Патріарха Хэйэнэна // Абаев Н. В. Чань-буддизм и культурно-психологические традиции в средневековом Китае. — Новосибирск, 1989. — С. 178.

² Судзуки Д. Т. Лекции по дзэн-буддизму. — С. 44. — Див. Вих. 3:14.

цілком зрозуміла з медико-психологічної точки зору, оскільки відіграє роль своєрідної розрядки після тривалої надмірної психічної і фізичної напруги. У той же час йдеться про хаотизацію людської свідомості, розірвання сталих зв'язків з оточенням, що однаковою мірою наближує людину і до нірвани, і до реальної, а не символічної смерті.

Достеменно про перше ознайомлення України з буддизмом можна говорити від 2 половини XVII ст. На теренах країни з'явилися військові загони калмицької кінноти, які брали участь у бойових діях на території України у складі російських військ під час сумнозвісної Руїни. З 1689 р. на забайкальській землі почав відбуватися заслання колишній гетьман Дем'ян Многогрішний зі своєю родиною та найближчими родичами. Фактично представники козацької старшини у вигнанні почали формувати українську діаспору в Бурятії, більшість населення якої вже прийняли на той час буддизм. Незважаючи на те, що буддизм майже не виходив за межі території проживання кількох народів Російської імперії — калмиків, бурят, тувинців, можна виділити щонайменше три напрями українсько-буддійських контактів.

1) *Місійна діяльність.* На початку XVIII ст. до Бурятії починають приїздити християнські місіонери, головним центром підготовки і навчання яких була Києво-Могилянська академія. У християнізацію тамтешнього населення значний внесок зробив митрополит Сибірський і Тобольський Філофей (Федір Лещинський, 1650—1726), вихованець КМА і монах Києво-Печерської лаври. Зокрема, з його ім'ям пов'язуються направлення 1707 і 1719 р. з місіонерською метою двох делегацій до Монголії, в Ургу — місто-резиденцію монгольських буддистів.

2) *Військові дії та військові поселення.* Як уже зазначалось вище, військові з'єднання калмицької кінноти залучались до боротьби з Річчю Посполитою та Кримським ханством. У військових походах, окрім вояків-буддистів брали участь і буддистські духовні особи разом із спорядженими пересувними культовими приміщеннями — хуральними кибитками. А відтак — могли мати місце масові організовані буддистські богослужіння. У 1670—80 рр. цього ж століття поблизу Чугуєва Харківської області виникло і перше військове поселення, переважно із калмиків-буддистів. Відомо, що у 1740 р. із калмиків-чоловіків, які несли службу на Українській укріпленій лінії, було сформовано дві роти у складі 214 осіб. Однак через кілька років у складі чугуївських калмиків відбулися істотні зміни. Ті з них, які так і не навернулися до православ'я, були змушені від'їхати до

своїх корінних улусів у Поволжі. Із часом калмицький анклав остаточно асимілювався й навернувся до християнства, хоча до початку ХХ ст. калмикам Чугуєва вдалось зберегти особливий фізичний тип, рід діяльності і навіть деякі місцеві назви. Останнє повідомлення про участь буддистів у бойових діях на території України відноситься до середини ХІХ ст. У Кримській війні брав участь Селенгінський піхотний полк, однак більша частина його особового складу була хрещеною. Загалом, згідно до відомостей Першого загального перепису населення Російської імперії від 1897 р. в Україні офіційно мешкало лише 12 осіб, які називали себе буддистами.

3) *Культурні впливи.* Наприкінці ХІХ — початку ХХ ст. у зв'язку з активізацією східного напрямку колоніальної політики імперії виник певний інтерес до буддизму у колах «освічених класів» Російської імперії, у тому числі серед українських інтелектуалів. Певною мірою цьому сприяла просвітницька діяльність самих буддистів, зокрема *Агвана Доржієва* (1853—1938). Він здобув блискучу релігійну освіту в Тибеті і певний час був одним із наближених Далай-лами ХІІІ. Тоді ж були видані й перші книжки про буддизм українською мовою. Серед них ми зустрічаємо переклад з французької праці Люсьєна Фера «Будда і буддизм», зроблений Іваном Франком і виданий у Львові 1905 р., нарис Григорія Коваленка «Велика віра Азії. Оповідання про Будду», виданий у Черкасах у 1918 р. Щонайменше двічі відвідував Україну у перших роках ХХ ст. вже раніше згадуваний буддійський ієрарх Доржієв. Продовжує теми зв'язків України з А. Доржієвим М. Волошин (1877—1923) — видатний поет і живописець, який завжди відчував своє українське коріння. У жовтні 1902 р. Волошин під час своїх мандрів Європою познайомився з Доржієвим і буддизмом. Ця релігія справила на М. Волошина таке велике враження, що він збирався їхати до байкальських буддистських монастирів. На жаль, втілитися намірам митця не судилося. Втім, якщо виходити із буддійського віровчення, то через А. Доржієва Україна змогла долучитися до буддистської Дхарми та до святості найвишого буддистського релігійного авторитету — Далай-лами.

Радянська влада у 1930-ті рр. майже повністю викоренила буддизм у себе в державі. Лише після Другої світової війни було відбудовано два храмових комплекси в Забайкаллі — Агінський та Іволгінський дацани з приблизно двома десятками священнослужителів. Окрім цих центрів, в усіх буддійських регіонах діяли нелегально кількасот колишніх монахів—лам, котрим пощастило повернутися із сталінських концтаборів. У деяких лам знайшлися послідовники і за

межами традиційних буддійських територій. Найбільш відома група, що склалася навколо бурятського лами *Б. Дандарона*. До складу групи входили особи з європейської частини Росії, України, Прибалтики. У 1972 р. Дандарона було заарештовано за організацію «буддійської секти». Через два роки він загинув у таборі.

Між буддизмом і християнством, на перший погляд, знаходиться не тільки часове, а й глибоке культурне провалля. Проте особливе буддійське шанобливе ставлення до світу й людей, які тебе оточують, є цілком прийнятним для будь-яких епох і цивілізацій. Дійсно, західна цивілізація другої половини ХХ ст., в основі якої лежить християнська мораль, також починає визнавати самоцінність усього живого на Землі й підводить під нього певне філософське обґрунтування. Правда, спонукальним мотивом західноєвропейського гуманізму є, як ми гадаємо, не голос совісті, а завуальований прагматизм — тому що породжені егоїстичним ставленням західної людини до світу, глобальні проблеми сучасності поставили на межу катастрофи виживання всього людства. Однак звертаючись до себе, нехай і вимушено, людина тим самим мимохіть замислюється про своє «Я» і сенс власного життя.

КОРОТКІ ПІДСУМКИ

1. *Світові релігії (буддизм, християнство, іслам) — релігії, що одержали поширення у всьому світі й об'єднують людей незалежно від національної, державної, расової, мовної, соціальної та ін. приналежності.*

2. *Світові релігії — вища стадія розвитку релігії. У них набуває логічного завершення віровчення у формі монотеїзму (єдинобожжя), стає регулярним і стійким культ, з'являється централізована й ієрархізована форма релігійної організації — Церква.*

3. *Буддизм — перша за часом виникнення зі світових релігій. Він виникає в середині I тисячоріччя до н.е. на півночі сучасної Індії.*

4. *Основоположником буддизму був напівлегендарний індійський принц на ім'я Сіддхартха Гаутама (Будда Шак'ямуні).*

5. *Буддизм формується в середовищі індуїзму і започитує в нього основні положення віровчення і почасти культової практики. Але в той же час він відмовляється від кастової системи індуїзму. Саме це й дозволило йому в короткий термін перетворитися з індуїстської секти на світову релігію.*

6. *Віровчення буддизму засноване на уявленні про ілюзорність і мінливість навколишнього світу. Сприйняття цього світу як реального приводить людину до страждань.*

7. *Метою існування людини є нірвана — повна відмова від будь-яких прихильностей і зв'язків з матеріальним світом.*

8. Буддизм розглядає шлях звільнення від страждань як серединний (між крайнощами аскетизму і чуттєвих надмірностей).

9. Основним принципом буддійської етики проголошується принцип ненасильства (ахімса), незаподіювання шкоди всім живим істотам.

10. У буддизмі, вперше в історії релігії, зароджується інститут чернецтва — людей, які цілком присвятили себе і своє життя служінню Богові і відмовилися від земних благ.

11. Основні напрямки в буддизмі — тхеравада (1/3 віруючих) і махаяна (2/3 віруючих) розходяться в питанні про шляхи спасіння: перший напрямок визнає вузький шлях спасіння лише для тих, хто цілком присвятив себе релігії (ченців), відповідно до другого напрямку на спасіння заслуговують усі без винятку віруючі.

12. Протягом ХХ ст. питома вага буддистів у загальній кількості населення Землі помітно зменшилася.

ЗАПИТАННЯ

1. Укажіть, які елементи віровчення й культової практики були запозичені буддизмом з індуїзму. Від чого відмовився буддизм в індуїзмі?

2. У чому полягає сутність буддійського віровчення?

3. Що таке «нірвана» як кінцева мета релігійної діяльності у буддизмі? Чим уявлення про буддійську нірвану відрізняються від уявлень про посмертну долю людської душі у тих релігіях, які Ви вже вивчили?

4. Пригадайте п'ять основних буддійських заповідей. Поясніть, чому буддисти поширюють дію заповіді про ненасильство не тільки на людей, а й на інших живих істот?

5. Які особливості буддистського чернецтва Вам відомі?

6. Які принципи розбіжності між тхеравадою і махаяною як основними напрямами в буддизмі Вам відомі?

7. Які засоби впливу на надприродне використовуються у тантричному буддизмі?

8. У чому полягають відомі Вам особливості дзен-буддизму?

9. Який зміст тибетського вчення про «живих богів»?

10. Яку роль відіграють ламы у тибетському буддизмі?

11. Які пережитки попередніх стадій релігійної еволюції можна помітити в буддизмі?

ЗАВДАННЯ

1. Відомо, що в буддизмі існує розвинена символіка чисел, зокрема: 5 — це п'ять зв'язків із життям; 6 — досконалості бодхисатви, 12 — ланки в «колісї перероджень». Назвіть символічний зміст чисел 3, 4, 8.

2. Спробуйте визначити, які кармічні наслідки згідно із «законом залежного існування» чекатимуть в наступному перевтіленні на людину, кот-

ра порушувала основні буддистські заповіді й була схильна до: а) вбивства, б) крадіжки, в) перелобу, г) брехні; д) недобррозичливості, е) жадоби?

3. Подумайте: що повинен робити буддійський монах, котрий отримав запрошення у віддалене місто, проте, згідно з обітницями, не має права володіти грішми, щоб сплатити свій проїзд:

а) піти до міста пішки;

б) поїхати «зайцем»;

в) вирушати лише тоді, коли матиме квитки від того, хто його запрошує.

4. У відомій чань-буддистській «Сутрі про шостого патріарха» розповідається про те, як п'ятий патріарх пообіцяв передати своє знання Дхарми і свою рясу (посаду) тому учневі, котрий продемонструє глибше розуміння сутності чань-буддистського вчення. Два претенденти виклали своє бачення Дхарми у таких віршах:

Тіло є древо просвітлення Бодхи,

А свідомість подібна до світлого дзеркала,

Ми мусимо працювати, невпинно витираючи його,

Аби на ньому не було пилюки та багнюки. (1)

Просвітлення-бодхи з самого початку не має древа,

А світле дзеркало не має підставки.

Коли природа Будди завжди цілком чиста,

Де на ній може бути пилука? (2)

Хто з двох претендентів став шостим патріархом чань-буддизму, до речі, найушлавнішим за всю його історію?